

Konzervatorsko-restauratorske intervencije na dvorcu u Litomyšlu u Republici Češkoj

Karačić, Martina

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:519513>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-24**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKE INTERVENCIJE NA
DVORCU U LITOMYŠLU U REPUBLICI ČEŠKOJ

Martina Karačić

Mentor: dr.sc. Franko Čorić, izvanredni profesor

ZAGREB, 2022.

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

Diplomski rad

KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKE INTERVENCIJE NA DVORCU U LITOMYŠLU U REPUBLICI ČEŠKOJ

Conservation and restoration interventions on castle in Litomyšl in Czech Republic

Martina Karačić

SAŽETAK

U radu je istražena povijest gradnje, konzervatorskih i restauratorskih radova na dvorcu u Litomyšlu i pripadajućim mu gospodarskim objektima. Naglasak je stavljen na restauratorske radove na sgrafitu dvorca, poglavito na veliki zahvat na sgrafitima sedamdesetih i osamdesetih godina dvadesetog stoljeća te na projekt pod nazivom *Revitalizace zámeckého návrší*. Rad započinje opisom povijesti i razvoja grada Litomyšla i dvorca kao jednog od najznačajnijih spomenika u gradu, od srednjeg vijeka preko razdoblja vladavina plemićkih rodova sve do danas. Dvorac je, zajedno s pripadajućim mu objektima, 1996. godine uvršten na *UNESCO-ov popis svjetske kulturne baštine*, što je pridonijelo njegovom očuvanju i razvoju kao aktivnog subjekta u životu grada. U radu je obrađena tema sgrafita dvorca i dvorske pivovare – ukratko su opisani opseg, tematika i predlošci, a poseban je naglasak stavljen na konzervatorske i restauratorske radove na sgrafitima, od kojih je najopsežniji veliki zahvat na sgrafitima sedamdesetih i osamdesetih godina dvadesetog stoljeća. U okviru konzervatorskih radova obrađene su i tehnike, materijali i oštećenja kroz razvoj sgrafita. Projekt pod nazivom *Revitalizace zámeckého návrší* iznimno je zanimljiv primjer revitalizacije povijesnog spomenika. U radu su opisani gradnja, razvoj i zahvati na objektima i otvorenim prostorima na dvorskom brežuljku, a koji su dio

kompleksa pod zaštitom UNESCO-a (pivovara, gornji dio vanjskog dvorišta, engleski vrt, zatvorena jahaonica, konjušnica i spremište za kočije). Cilj nam je približiti različite pristupe očuvanju koje možemo sagledati na primjeru jednog spomenika kulture.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: 80 stranica, 60 ilustracija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: *arhitektura, konzerviranje, Litomyšl, restauriranje, revitalizacija, sgrafito*

Mentor: dr. sc. Franko Ćorić, izvanredni profesor, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ocjenjivači: dr. sc. Dubravka Botica, redoviti profesor, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

dr. sc. Franko Ćorić, izvanredni profesor, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

dr. sc. Danko Šourek izvanredni profesor, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Datum prijave rada: _____

Datum predaje rada: _____

Datum obrane rada: 29.9.2022.

Ocjena: 5

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADA

Ja, Martina Karačić, diplomantica na Istraživačkom smjeru – modul konzervatorstvo diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom Konzervatorsko-restauratorski zahvati na dvorcu u Litomyšlu u Republici Češkoj rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, 29. rujna 2022.

Vlastoručni potpis

SADRŽAJ

UVOD	1
1. POVIJEST LITOMYŠLA I DVORCA	3
1.1 Razvoj grada u srednjem vijeku	3
1.2 Vladavina roda Kostka od Postupica	5
1.3 Rod Pernštejn i gradnja dvorca	5
1.3.1 Gradnja dvorca	7
1.4 Trauttmansdorffi	8
1.5 Waldstein-Wartemberzi i procvat kazališta	10
1.6 Posljednji vlasnici – Thurn und Taxis, 20. i 21. stoljeće	12
2. SGRAFITI DVORCA	17
2.1 Opseg	17
2.2 Tematika	23
2.2.1 Vanjski plašt	23
2.2.2 Veće unutarnje dvorište	26
2.2.3 Manje unutarnje dvorište	28
2.3 Nova tematika	28
2.4 Predlošci	28
2.5 Konzervatorski i restauratorski radovi	30
2.5.1 Veliki zahvat na sgrafitima sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća	32
2.5.2 Konzervatorski i restauratorski i radovi na koncu 20. i u 21. stoljeću	37
2.6 Tehnike, materijali i oštećenja	38
2.7 Sgrafito na dvorskoj pivovari	42
3. PROJEKT <i>REVITALIZACE ZÁMECKÉHO NÁVRŠÍ</i>	46
3.1 Pivovara	47
3.2 Gornji dio vanjskog dvorišta	53
3.3 Dječji paviljon	53
3.4 Engleski vrt	55
3.5 Zatvorena jahaonica	58
3.6 Konjušnica	62
3.7 Spremište za kočije	63
ZAKLJUČAK	68
POPIS IZVORA I LITERATURE	70
POPIS ARHIVSKIH IZVORA:	70
INTERNETSKI IZVORI:	72

LITERATURA	72
PERIODIKA.....	74
POPIS SLIKOVNIH PRILOGA.....	76
SUMMARY	80

UVOD

Grad Litomyšl nalazi se u istočnom dijelu Pardubičkog kraja i jedan je od najstarijih kulturnih središta u pokrajini Češkoj u Češkoj Republici, a svojom je poviješću uvelike utjecao na cjelokupni razvoj češke povijesti. Tu je povijest svakako obogatila i najvažnija kulturna znamenitost grada – dvorac smješten na takozvanoj Maslinskoj gori, koji se smatra jedinstvenim primjerom čeških i moravskih renesansnih arkadnih dvoraca nastalima po uzoru na talijanske modele. Zahvaljujući izvrsnoj očuvanosti renesansnih arhitektonskih elemenata poput arkada te ornamentalnog i figuralnog sgrafita, ovaj je dvorac jedinstveni primjer renesansne rezidencijalne arhitekture, ne samo na području Češke, već i cijele Europe. Osim toga, dvorac u Litomyšlu okružen je dobro očuvanim gospodarskim objektima s kojima, u cjelini, oslikava život aristokracije i gospodarskog razvoja grada od 16. do 19. stoljeća. Upravo prema kriterijima (ii) i (iv), dvorac je, zajedno s pripadajućim mu objektima, 1999. godine uvršten na *UNESCO-ov popis svjetske kulturne baštine*.¹

Slika 1. Zračna snimka kompleksa dvorca u Litomyšlu

Kompleks dvorca u Litomyšlu čest je predmet istraživanja u Republici Češkoj zbog svoje bogate povijesti. Česta je i tema ekonomskog i turističkog aspekta dvorca u današnje vrijeme te su o tome pisani i brojni diplomski radovi na raznim češkim sveučilištima. Kao spomenik pod

¹ <https://whc.unesco.org/en/list/901/> (pregledano 21.12.2021.).

zaštitom UNESCO-a svakako i danas budi zanimanje brojnih konzervatora i restauratora, ponajprije zbog sgrafita, o kojemu su održana brojna izlaganja, znanstveni skupovi, izdane brojne publikacije i znanstveni radovi. Međutim, tek se u posljednje vrijeme počinje buditi zanimanje za sagledavanje projekta *Revitalizace zámeckého návrší*² u njegovoj cijelosti.

U ovom diplomskom radu osvrnut ćemo se prije svega na konzervatorske i restauratorske radove na navedenom dvorcu, koji je kroz povijest prošao brojne promjene – od renesansne gradnje (u koju su uklopljeni i neki stariji, gotički elementi), preko baroknih i neoklasicističkih zahvata, sve do restauratorskih i konzervatorskih radova u XX. i XXI. stoljeću. Rad je podijeljen u tri dijela – u prvom dijelu opisan je razvoj grada i dvorskog kompleksa u kontekstu povijesnih i kulturnih okolnosti. U drugom dijelu predstavljene su odlike sgrafita na dvorcu i pivovari te prije svega restauratorski i konzervatorski radovi koji su se provodili na njima. U trećem dijelu opisan je projekt pod nazivom *Revitalizace zámeckého návrší*, točnije, predstavljene su zahvati na pomoćnim objektima dvorca koji su dio područja pod zaštitom UNESCO-a.

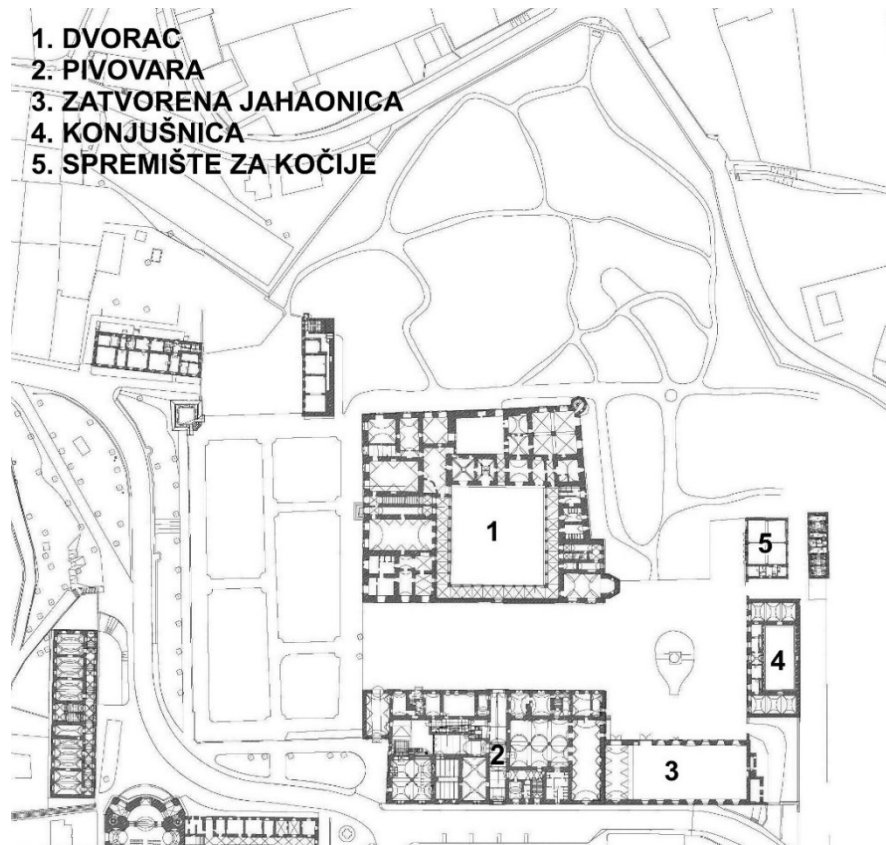
U radu je konzultirana literatura vezana uz povijest i razvoj grada i dvorca, a ponajviše sgrafita na vanjskom plaštu. Arhivska dokumentacija, ponajprije vezana uz restauratorske i konzervatorske radove, prikupljena je iz arhiva Zavoda za zaštitu spomenika u Pardubicama³, arhiva Gradske uprave u Litomyšlu⁴ te arhiva Restauratorskog fakulteta Sveučilišta u Pardubicama⁵. U prikupljanju podataka vezanih za zahvate u posljednjih desetak godina iznimno je važan izvor i Lilie – glasilo grada Litomyšla te internetski izvori poput internetske stranice dvorca, dvorskog brežuljka, grada Litomyšla i arhitektonskog vodiča grada Litomyšla.

² Revitalizacija dvorskog brežuljka

³ Územní odborné pracoviště Národního památkového ústavu v Pardubicích

⁴ Městský úřad v Litomyšli

⁵ Fakulta restaurování, Univerzita Pardubice

Slika 2. Tlocrt kompleksa dvorca u Litomyšlu

1. POVIJEST LITOMYŠLA I DVORCA

1.1 Razvoj grada u srednjem vijeku

Najstariji pisani izvor u kojemu se spominje Litomyšl je *Chronica Bohemorum*, u kojoj autor Kosmas spominje smrt kneza Slavníka, opisujući njegove karakteristike i granice njegove kneževine, čiji istočni dio čini Litomyšl. Budući da arheološki ostaci iz tog vremena nisu pronađeni, niz stručnjaka smatra da bi Kosmin Litomyšl mogla zapravo biti utvrda u Benátkama.⁶ I sljedeći važan datum u razvoju Litomyšla također je problematičan – krajem 11. stoljeća knez Břetislav sagradio je novu crkvu na području današnjeg dvorca. Problem je u tome što se navedeni događaj spominje u dokumentu u kojem je navedeno da je iz 1167. godine, međutim taj dokument nastao je tek na samom koncu 12. stoljeća. Milan Skřivánek

⁶ Jiří Kroupa, *Litomyšl: Zámecké návrší*, Prag: Foibos Books, 2017., str. 10.

smatra da je do takvog falsifikata došlo zbog tadašnje bojazni novih vlasnika, premonstratenskog reda, od moravske kolonizacije navedenih prostora.⁷

U drugoj polovici četrdesetih godina 12. stoljeća u Litomyšl su došli premonstratenzi, kojima je knez Vladislav II. (kasnije kralj Vladislav I.) dodijelio niz posjeda, uključujući i neke u Litomyšlu, a kojima je u Litomyšlu olomoučki biskup Jindřich Zdík sagradio samostan poznat pod nazivom Maslinska gora.⁸ Premonstratenzi do danas na grbu imaju ljiljan, koji se nalazi i na grbu grada Litomyšla. Kralj Přemysl Otakar II. Litomyšlu je 1259. godine udijelio status grada, odnosno prava koja imaju i ostali kraljevski gradovi.⁹

Godine 1344. papa Klement VI., zahvaljujući Karlu IV., tadašnju je prašku biskupiju proglasio nadbiskupijom i osnovao biskupiju u Litomyšlu.¹⁰ Nakon osnutka biskupije došlo je do najvećeg razvoja srednjovjekovnog Litomyšla – sagrađene su zidine, Litomyšl je postao značajno središte duhovnog života, izvorno romanička bazilika Djevice Marije (na čijem se mjestu danas nalazi pivovara) postala je katedrala, a u trećoj četvrtini 14. stoljeća pregrađena je i proširena te su u njezinoj blizini podignuta dva samostana. Jedna od najznačajnijih ličnosti tijekom te faze razvoja grada bio je Jan od Neumarkta, koji je 1353. godine postao biskup biskupije u Litomyšlu.¹¹

Na koncilu u Konstanzu 1415. godine biskup biskupije u Litomyšlu Jan Železný bio je jedan od tužitelja Jana Husa, tada spaljenog zbog hereze, te je na taj način stekao neprijatelje. Drugog svibnja 1421. godine husitska je vojska okupirala Litomyšl, a četiri godine kasnije ga je i osvojila te je usput bila srušena katedrala s biskupskim građevinama na Maslinskoj gori.¹²

Godine 1418. izgrađena je gradska vijećnica koja je pregrađena u 16. stoljeću, u vrijeme vladavine roda Pernštejn.¹³

⁷ Isto.

⁸ Milan Skřivánek, *Litomyšl 1259-2009: město kultury a vzdělávání*, Litomyšl: Město Litomyšl, 2016. [drugo izmijenjeno izdanje; prvo izdanje 2009.], str. 26.

⁹ Isto, str. 31.

¹⁰ Isto, str. 40.

¹¹ Jiří Kroupa, *Litomyšl: Zámecké návrší*, 2017., str. 11.

¹² Isto, str. 16.

¹³ Isto.

1.2 Vladavina roda Kostka od Postupica

Godine 1432. u Litomyšlu je počela vladavina Viléma I. Kostke od Postupica, koji je četiri godine kasnije taj posjed dobio kao nagradu za služenje caru Žigmundu Luksemburškom.¹⁴ U vrijeme vladavine roda Kostka od Postupica Litomyšl je doživljavao procvat. Najvažniji graditeljski pothvat u njihovo vrijeme bilo je osnivanje novog, tzv. Gornjeg grada.¹⁵ Gornji grad također je bio opasan zidinama, od kojih je u iskopinama sačuvana Skolastikova kula i danas vidljiva Crvena kula. Gornji grad imao je i vlastitu vijećnicu, a za razliku od Donjeg grada, naseljavali su ga gotovo isključivo pripadnici „Češke braće“ – religijske zajednice proizašle iz husitskog reda. Od 1532. godine u Litomyšlu je djelovao njihov biskup Jan August, koji je u Gornjem gradu osnovao knjižnicu i arhiv, a na Maslinskoj gori u to je vrijeme osnovana i tiskara.¹⁶

Gradilo se i u Donjem gradu – dvadesetih godina 16. stoljeća rod Kostka od Postupica rekonstruirao je crkvu Uzvišenja sv. Križa koja je gotovo u potpunosti uništena u požaru 1460. godine, a jedna od prvih građevina izgrađenih u renesansnom stilu je građevina na kućnom broju 110, danas poznata pod nazivom Kod vitezova. Obnovu grada i tadašnjeg dvorca ometali su brojni požari, od kojih su najznačajniji bili već spomenuti požar iz 1460. godine, kada je izgorio cijeli grad, te onaj iz 1546. godine, na koncu vladavine roda Kostka od Postupica, kada je ponovno izgorio gotovo cijeli grad. Posljedice tog požara nisu bile otklonjene niti jedanaest godina kasnije.¹⁷

Rod Kostka od Postupica 1547. godine pridružio se staleškom ustanku protiv Ferdinanda I. Habsburškog, koji im je nakon toga oduzeo sav njihov imetak, a posljednji muški član roda, Bohuš III. Kostka od Postupica, umro je deset godina kasnije.¹⁸

1.3 Rod Pernštejn i gradnja dvorca

Jiří Kroupa smatra da su Pernštejní jedan od najznačajnijih aristokratskih rodova u češkoj povijesti. Vladali su na prelasku iz srednjega u rani novi vijek u Markgrofoviji Moravskoj i Kraljevini Češkoj te su bili prisutni na srednjovjekovnoj utvrdi Pernštejn i modernom

¹⁴ Milan Skřivánek, *Litomyšl 1259-2009*, 2016., str. 77.

¹⁵ Isto, str. 90.

¹⁶ Jiří Kroupa, *Litomyšl: Zámecké návrší*, 2017., str. 18.

¹⁷ Milan Skřivánek, *Litomyšl 1259-2009*, 2016., str. 91.

¹⁸ Jiří Kroupa, *Litomyšl: Zámecké návrší*, 2017., str. 20.

renesansnom dvorskom središtu u Litomyšlu.¹⁹ Godine 1567. kralj je Litomyšl dao u posjed Vratislavu od Pernštejna, čije djelovanje nije uvijek bilo interpretirano pozitivno. Kroupa piše kako Zdeněk Nejedlý, češki povjesničar rodom iz Litomyšla, pernštejnsko razdoblje u povijesti Litomyšla smatra razdobljem dekadencije, uzrokovane priklanjanjem novih vladara Habsburgovcima, protureformacijom i prisilnim odlaskom Češke braće iz grada te da je među građanima i vlastelom vladala određena napetost. No, grad je u to vrijeme napredovao zahvaljujući uspješnom obrtu i trgovini, a Pernštejni su izdali niz pravnih normi, između ostalog i zakon o održavanju čistoće grada, zakon o zaštiti od požara, zakon o trgovini i sl. Zahvaljujući društvenom statusu Vratislava od Pernštejna, Litomyšl je postao poznata rezidencija koju su posjećivali brojni intelektualci i umjetnici.²⁰ Za procvat dvorske karijere Vratislava zaslužno je bilo između ostalog i prijateljstvo s novim rimskim carem i češkim kraljem Maksimilijanom II.

Nakon smrti Vratislava od Pernštejna došlo je do propadanja, a kasnije i nestanka ove slavne aristokratske loze. Mlađi sin Maksimilijan bio je kanonik kaptola u Olomoucu, kasnije papin komornik, dok je stariji sin Jan trebao preuzeti posjede, međutim njegovi pokušaji završili su neuspješno te je godinu dana prije njegove smrti, 1596. godine, prodana utvrda Pernštejn.²¹ Nakon smrti Marie Manrique de Lara, supruge Vratislava od Pernštejna, 1608. godine umjesto maloljetnog Vratislava Eusebia, sina Jana od Pernštejna, posjedom je upravljala njegova teta Polyxena od Lobkovic, kći Vratislava od Pernštejna i Marie Manrique de Lara. Polyxena je bila pristalica protureformacije, a njezin drugi muž, kancelar Zdeněk iz Lobkovic, odbio je potpisati privilegij iz 1609. godine, kojim je Rudolf II. Kraljevini Češkoj osigurao vjersku slobodu.²² Njihov nećak, Vratislav Eusebius poginuo je u Tridesetogodišnjem ratu, a smrt posljednje nasljednice – njegove sestre Frebonie od Pernštejna, osnivačice pijarističkog samostana u Litomyšlu – označio je kraj ere ove slavne loze.²³

Budući da Frebonie od Pernštejna nije imala djece, nakon njezine smrti 1646. godine posjed u Litomyšlu dobio je njezin rođak Václav Eusebius iz Lobkovic, koji ga je trebao imati

¹⁹ Isto, str. 21.

²⁰ Isto, str. 27.

²¹ Jiří Kroupa, *Litomyšl: Zámecké návrší*, 2017., str. 28.

²² Milan Skřivánek, *Litomyšl 1259-2009*, 2016., str. 126.

²³ Jiří Kroupa, *Litomyšl: Zámecké návrší*, 2017., str. 28.

u vlasništvu do smrti te je nakon toga trebao prijeći u vlasništvo grofa Maksimilijana od Trauttmansdorffa, no Václav Eusebius mu ga je ustupio već 1649. godine.²⁴

1.3.1 Gradnja dvorca

Vratislav od Pernštejna počeo je graditi dvorac odmah nakon što je dobio posjed u Litomyšlu. Godine 1567. počeo je dovoziti materijal na buduće gradilište, a 18. ožujka 1568. godine svečano je položen kamen temeljac novog krila dvorca. Svečanosti su prisustvovali majstor zidar Giovanni Battista Aostalli de Sala i nadzornik zidara Hans Vlach. Nakon njegove smrti 1570. godine naslijedio ga je njegov brat Jakub.

Giovanni Battista Aostalli de Sala potjecao je iz Savose u Švicarskoj. U Pragu se prvi put spominje 1548. godine, nakon toga je radio uglavnom na kraljevskim komornim posjedima, prije svega u Poděbradima, gdje je kupio kuću i nekoliko imanja te je živio tamo sve do smrti. Godine 1569. u Litomyšl je došao još jedan švicarski graditelj, Ulrico Aostalli de Sala, iz okolice Lugana. On se nakon 1571. godine navodio kao autor nacрта s novim etapama gradnje te je, nakon njegove smrti, zamijenio Giovannija Battistu. Autor izvornog plana jednokrilnog dvorca bio je Giovanni Battista, a Vratislav od Pernštejna domišljao se načinu kako bi se to krilo moglo spojiti s ostalim, već postojećim dijelovima dvorca. Ulrico je tako konkretizirao promjenu izvornog arhitektonskog nacрта.²⁵

Slika 3. Prikaz dvorca, drvorez, 16. / 17. stoljeće

²⁴ Milan Skřivánek, *Litomyšl 1259-2009*, 2016., str. 144.

²⁵ Isto, str. 35.

Gradnja novog krila bila je završena već 1571. godine.²⁶ Godine 1573. Vratislav od Pernštejna htio je započeti gradnju kapele, a graditelj mu je priopćio da će biti još dosta posla s dovršavanjem vrta ispred zapadnog krila i gradnjom južnog krila s glavnim ulazom, gdje je dovršen portal s grbom vlasnika i njegove supruge Marie Manrique de Lara.²⁷ Od 1574. godine gradila se dvorska kapela sv. Monike, koja je posvećena 25. srpnja 1577. godine.²⁸ U vrijeme gradnje kapele gradilo se i istočno krilo dvorca. U studenom 1577. godine Vratislav od Pernštejna započeo je posljednju etapu gradnje dvorca – zatražio je od Ulrica Aostallija da prosudi što se treba srušiti, a što zadržati, misleći pritom na tada još postojeće dijelove starog dvorca na području sjevernog krila i starog dijela istočnog krila. Upravo je u sjeveroistočnom dijelu u to vrijeme sagrađen posljednji stambeni trakt s ugaonim stubišnim tornjem, a na istočnom dijelu sjevernog pročelja još se i danas nalaze trodijelni prozori iz tog vremena, na prvom i drugom katu, koji osvjetljavaju velike dvorane. Ne znamo čemu su te prostorije služile u vrijeme izgradnje, ali iz opisa dvorca iz 1608. godine vidljivo je da su se na prvom katu nalazile prostorije u kojima su boravile sluge plemkinja, a na drugom katu bila je Pernštejnova knjižnica.²⁹ Godine 1579. počela je gradnja sjevernog krila dvorca, kada je Vratislav zatražio da se portal na tom pročelju nalazi u istoj osi kao i portal na južnom pročelju, no Ulrico Aostallis odbio je vlasnikov zahtjev, s obrazloženjem da to nije moguće izvesti zbog sačuvanih zidnih konstrukcija.³⁰ Gradnja sjevernog krila dvorca dovršena je 1581. godine. Mojmir Horyna navodi da je u prvoj etapi gradnje srednje krilo, koje dijeli dva unutarnja dvorišta, planirano kao jednoetažno te da je i južno krilo dvorca u izvornom planu bilo zamišljeno kao jednoetažno.³¹

1.4 Trauttmansdorffi

Dolaskom Trauttmansdorffa i pijarista u Litomyšl je došao i barok. Maksimilijan je preminuo već 1650. godine, tako da je doba njegove vladavine bilo uistinu kratko. Jan Friedrich naslijedio je Litomyšl od oca, zajedno s brojnim drugim posjedima, koje je kasnije i umnožio. Godine 1652. potvrdio je Litomyšlu dotadašnje privilegije, a iduće ih je godine potvrdio i kralj Ferdinand III.³² Međutim, s vremenom su se ukidale gradske privilegije i

²⁶ Isto, str. 32.

²⁷ Isto, str. 41.

²⁸ František Stehlík, *Zámek Litomyšl: kompoziční studie*, Prag: Nakladatelství československých výtvarných umělců, 1957., str. 14.

²⁹ Jiří Kroupa, *Litomyšl: Zámecké návrší*, 2017., str. 42.

³⁰ Isto.

³¹ CZ-ÚOP-NPÚP, Milada Vilímková, Mojmir Horyna, *Zámek Litomyšl: stavebně historický průzkum*. drugi svezak, Prag: SÚRPMO Praha, 1982., str. 4., 150.

³² Isto, str. 153.

Litomyšl, koji je nekoć uživao privilegije jednake onima kraljevskih gradova, polako je sveden na razinu podaničkog grada.³³

František Václav od Trauttmansdorffa naslijedio je Litomyšl od oca Jana Friedricha. Podržavao je pijariste i umjetnost te su u njegovo vrijeme sagrađeni crkva Našašća sv. Križa i pijaristička škola. Pijaristička crkva počela se graditi 1713. godine prema projektu Giovannija Battiste Alliprandija, a posvećena je 1722. godine.³⁴ U to je vrijeme radove vodio praški arhitekt František Maximilián Kaňka, budući da su radovi u interijeru nastavljeni i nakon posvećenja crkve.³⁵ Alliprandi je radio i projekt zgrade pijarističkih škola, koja se gradila 1715.–1716. godine, a u njoj su se đaci podučavali od 1719. sve do 1923. godine, kada je (tada već državna) gimnazija preseljena u novu zgradu u gradu.³⁶ Danas se u zgradi nekadašnjih pijarističkih škola nalazi Regionalni muzej u Litomyšlu.

Već spomenuti František Maxmilián Kaňka postao je dvorski arhitekt obitelji Trauttmansdorff. Radio je na gospodarskim zgradama u vanjskom dvorištu – preuredio je renesansnu građevinu dvorske pivovare te je sagradio konjušnicu, jahalište i spremište za kočije. Štuko dekoracija iz vremena njegovog djelovanja na stropovima u sjeverozapadnom dijelu dvorca sačuvana je do danas.³⁷

Godine 1723. preminula je grofica Marie Eleonora od Trauttmansdorffa te su tada obustavljeni radovi na dvorcu, a gospodarska situacija se, nakon grofova povlačenja iz ureda na najvišem sudu 1728. godine, primirila tek oko 1740. godine, kada su nastavljeni radovi na arhitektonskim i umjetničkim projektima.³⁸ Upravo iz tog vremena imamo sačuvane slike koje se nalaze u *Velikom predsoblju*, na kojima su prikazani portreti plemenitih konja te grbovi Trauttmansdorffa i Waldstein-Wartenberga, što svjedoči o mogućem kasnijem proširivanju ove galerije. Na predsoblje se nadovezuje *Velika blagovaonica*, u kojoj se također nalaze motivi plemenitih konja i njihovog uzgoja. Autor slika najvjerojatnije je slikar Martin Muckenbrunner, čije slike možemo pronaći i u takozvanoj *Bojnoj dvorani*, kasnije nazvanoj *Biljarskom dvoranom*, na kojima se nalaze motivi bitaka. Ta su djela naslikana između 1743.

³³ Isto, str. 155.

³⁴ Jiří Kroupa, *Litomyšl: Zámecké návrší*, 2017., str. 59, 61.

³⁵ Isto, str. 61.

³⁶ Isto, str. 63.

³⁷ Isto, str. 79.

³⁸ Isto, str. 72.

i 1753. godine prema originalnim platnima nizozemskog dvorskog slikara princa Eugena Savojskog, Jana van Huchtenburga.³⁹

1.5 Waldstein-Wartemberzi i procvat kazališta

Grof František Václav od Trauttmansdorffa umro je 1753. godine, a budući da nije imao sina, posjed u Litomyšlu naslijedila je njegova kćer Marie Josefa, koja se udala za grofa Františka Josefa Jiříja od Waldsteina. Nakon njezine smrti 1757. godine imanje su naslijedila njezina djeca koja su već sljedeće godine izmijenila grb i nazivala se grofovima od Waldstein-Wartemberga, a nakon podjele nasljedstva Litomyšl je 1759. godine pripao tada još maloljetnom Jiříju Kristiánu.⁴⁰

Novi je vlasnik bio zaljubljenik u uzgoj konja te je u dvorcu proširio galeriju konja. Druga ljubav bila mu je kazalište, čija je prva gradnja završila nesretno – 1768. godine je, naime, u njemu izbio požar koji je zahvatio dio dvorca.⁴¹ Već je iduće godine izbio požar u gradu, ispod dvorca. Godine 1775. Litomyšl je zahvatio najveći požar, u kojem su izgorjele 192 kuće, sve crkve, vijećnica, dvorac i pivovara, a požar je odnio i 33 ljudska života. Nisu samo požari građanima stvarali probleme, 1781. godine u Litomyšlu je bila velika poplava.⁴² Nakon prirodnih katastrofa, građevinske rekonstrukcije na većini kuća proveo je Jan Jiří Beba. U jesen 1767. godine počelo se graditi kazalište u dvorcu, koje je u potpunosti uništeno već sljedeće godine, prije nego što je uopće dovršeno.⁴³

Nakon Jiříja Kristiána, godine 1791. Litomyšl je preuzeo grof Jiří Josef od Waldstein-Wartemberga, a 1794. godine upravitelj dvorca postao je njegov prijatelj grof Thun.⁴⁴ Nakon velikog požara 1775. godine radilo se na cijelom građevinskom sklopu dvorca, sve do kraja osamdesetih godina. Glavni građevinski radovi odvijali su se 1776. i 1777. godine, u kojima je najveću ulogu imao arhitekt Jan Kryštof Habich. U to su vrijeme uklonjeni ostatci renesansnih holcela s lunetama i susvodnicama, toranj dvorske kapele (koji je prema prikazima dvorca prije požara bio gotovo jednake visine kao toranj u sjeveroistočnom uglu dvorca), zamijenjeni su uništeni krovovi, a iznad južnog arkadnog krila izgrađena je lanterna.⁴⁵ Idućih

³⁹ Isto, str. 72, 73.

⁴⁰ Milan Skřivánek, *Litomyšl 1259-2009*, 2016., str. 175.

⁴¹ Jiří Kroupa, *Litomyšl: Zámecké návrší*, 2017., str. 75.

⁴² Milan Skřivánek, *Litomyšl 1259-2009*, 2016., str. 176.

⁴³ Jiří Kroupa, *Litomyšl: Zámecké návrší*, 2017., str. 88.

⁴⁴ Jiří Bláha, *Zámecké divadlo v Litomyšli*, Nymburk: Vega-L, 2010., str. 6.

⁴⁵ CZ-ÚOP-NPÚP, Milada Vilímková, Mojmir Horyna, *Zámek Litomyšl*, drugi svezak, 1982., str. 151.

deset godina rekonstruirali su se interijeri, a od 1792. do 1796. godine radilo se na dekorativnom oblikovanju većine prostorija prve etaže pod vodstvom slikara Dominika Dvořáka. On se trudio očuvati vrijedna barokna rješenja, tako da je u nizu novo oblikovanih interijera očuvana barokna štuko dekoracija.⁴⁶

Novi vlasnik dvorca bio je zaslužan za opremanje drugog dvorskog kazališta (koje je bilo smješteno u današnjoj takozvanoj kongresnoj dvorani) o kojem nema mnogo informacija⁴⁷, a 1796. godine popločeno je staro kazalište, prenamijenjeno u garderobu, a kasnije u skladište dekoracija te je počela gradnja novog kazališta u dvorani u prizemlju zapadnog krila dvorca, koje je dovršeno u kolovozu 1797. godine.⁴⁸ Osluk gledališta i pozornice djelo je Dominika Dvořáka, a dekoraciju je izradio Josef Platzer.⁴⁹ Kazalište u Litomyšlu jedno je od rijetkih kazališta 18. stoljeća u kojima je očuvana izvorna dekoracija i mehanizmi scene.

Slika 4. Dvorsko kazalište, pozornica

⁴⁶ Isto, str. 152.

⁴⁷ Jiří Kroupa, *Litomyšl: Zámecké návrší*, 2017., str. 89.

⁴⁸ Jiří Bláha, *Zámecké divadlo*, 2010., str. 7.

⁴⁹ Jiří Kroupa, *Litomyšl: Zámecké návrší*, 2017., str. 89.

Slika 5. Dvorskó kazalište, gledalište

Nakon požara 1814. godine u gradu su se provodile rekonstrukcije, prilikom kojih se počelo upotrebljavati više materijala otpornih na izgaranje, glavni trg zadobio je izgled s elementima empira, koji se u većoj mjeri sačuvao do danas. Rekonstrukcije gradskih kuća većim su dijelom projekt graditelja Františka Bergera. Krajem dvadesetih i početkom tridesetih godina 19. stoljeća ulice i trgovi bili su popločani, a rekonstruirani su i kanali.⁵⁰

Nakon smrti Josefa Jiříja od Waldstein-Wartemberga 1825. godine na njegovo mjesto je došao Antonín od Waldstein-Wartemberga. U to se vrijeme počeo mijenjati izgled Litomyšla. Ispred dekanatske crkve uklonjene su kuće te na taj način nastala tadašnja Nova ulica.⁵¹ Do promjene je došlo i u društvenom životu. Sve je više do izražaja dolazio građanski sloj, koji se društveno i kulturno želio izjednačiti s plemstvom.

1.6 Posljednji vlasnici – Thurn und Taxis, 20. i 21. stoljeće

Posjed u Litomyšl je, nakon financijskih poteškoća roda Waldstein-Wartenberg, 1855. godine prodan na javnoj dražbi rodu Thurn und Taxis, koji je dvorac posjedovao do 1945. godine. Na početku njihovog djelovanja provodili su se samo manji zahvati na dvorcu,

⁵⁰ Milan Skřivánek, *Litomyšl 1259-2009*, 2016., str. 187.

⁵¹ Isto.

uglavnom u sjevernom krilu. Dvorac je tada služio kao ljetna rezidencija vlasnika, a zahvaljujući tome što se nije provodila modernizacija interijera, oni su do danas očuvani u izvornom renesansnom i baroknom obliku.⁵²

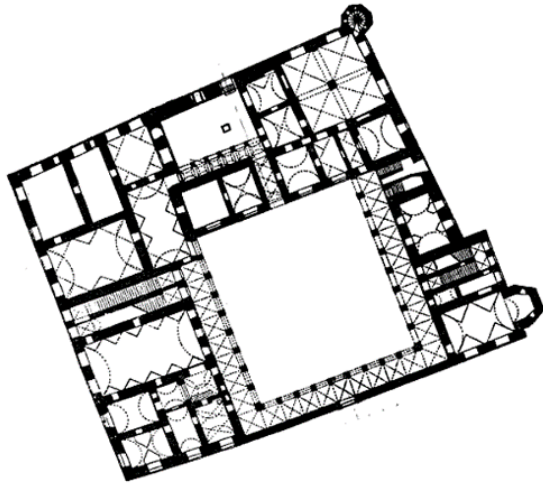
Proljeće naroda nije zaobišlo ni Češku, a u to su vrijeme djelovali i brojni danas poznati češki velikani na području znanosti, obrazovanja i umjetnosti rodом iz Litomyšla, poput Aloisa Jiráseka, Magdalene Dobromile Rettigove, Bedřicha Smetane i brojnih drugih. Početkom sedamdesetih godina 19. stoljeća Litomyšl je dobio modernu bolnicu, devedesetih godina je regotizirana crkva Uzvišenja sv. Križa, od 1893. do 1898. godine moderniziran je vodovod, a 1904. godine Litomyšl je dobio električnu rasvjetu te su osnovane nove škole. Devedesetih godina 19. stoljeća otvoreni su muzej i javna knjižnica (smješteni u već postojeće građevine). Kulturni i društveni život u to je vrijeme bio vrlo razvijen.⁵³

Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće izrađeno je nekoliko urbanističkih planova za nove javne i privatne građevine na rubu gradske jezgre, tako da se Litomyšl polako pretvarao u moderan, planski građen grad, no to nije uvijek značilo i kvalitetna rješenja, pogotovo nakon Drugog svjetskog rata, kada nova gradnja nije odgovarala izuzetnom karakteru nekadašnjeg plemićkog rezidencijalnog grada. Tako je Litomyšl s jedne strane bio mjesto održavanja prestižnog glazbenog festivala *Smetanin Litomyšl*, koji je održavao određenu tradiciju kulturno i povijesno značajnog grada, a s druge strane razvija se industrijska proizvodnja i gradnja predimenzioniranih stambenih zgrada. Do promjene je došlo devedesetih godina 20. stoljeća kada se gradonačelnik Miroslav Brýdl zauzeo za preobrazbu grada. Postupno je dolazilo do rekonstrukcija zapuštenih povijesnih spomenika te su se izrađivali organizacijski planovi gradnje novih, modernih građevina. Značajnu ulogu u ovom pothvatu imala je i arhitektica Zdeňka Vydrová, koja je 1991. godine postala gradska arhitektica grada Litomyšla.⁵⁴

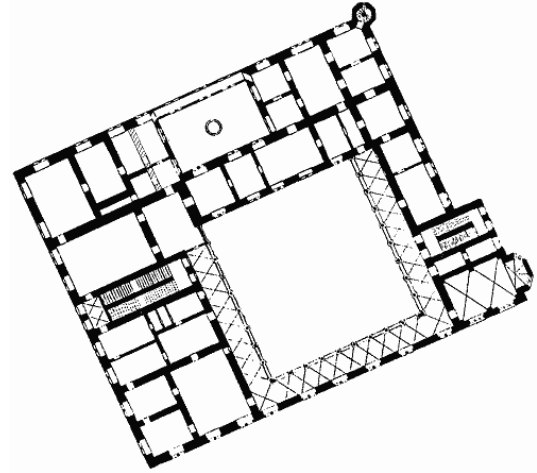
⁵² Jiří Kroupa, *Litomyšl: Zámecké návrší*, 2017., str. 95.

⁵³ Milan Skřivánek, *Litomyšl 1259-2009*, 2016., str. 282.

⁵⁴ Jiří Kroupa, *Litomyšl: Zámecké návrší*, 2017., str. 96.

Slika 6. Tlocrt prizemlja

Slika 7. Tlocrt prvog kata

Danas je dvorac otvoren za posjetitelje, koji mogu razgledati interijer dvorca u sklopu dva obilaska – *Dvorac u vrijeme vladavine Waldsteina*⁵⁵ i *Dvorac u vrijeme vladavine Thurn und Taxisa* (interijeri su rekonstruirani prema povijesnim izvorima 2021. godine).⁵⁶ U podrumu dvorca smještena je izložba skulptura umjetnika Olbrama Zoubeka te vinski podrum u kojemu posjetitelji mogu kušati moravska vina. U dvorcu se nalazi i izložba klavira te Gradska galerija na trećem katu.⁵⁷ Neki od glavnih dijelova programa glazbenog festivala *Smetanin Litomyšl* također se održavaju u krugu dvorca, točnije u većem unutarnjem dvorištu, zatvorenoj jahaonici i u tzv. prirodnom kazalištu dvorca. U dvorskoj kapeli održavaju se vjenčanja, za koja je omogućeno i fotografiranje mladenaca u prostorijama unutar dvorca.⁵⁸ U svibnju 2021. godine pokrenuta su dva projekta u sklopu kojih će se odvijati obnova dvorca u Litomyšlu, točnije rekonstrukcija određenih prostorija unutar dvorca, restauriranje krovova dvorca, restauriranje sgrafita vanjskog plašta dvorca, kreiranje izložbe vezane za dvorsko kazalište i

⁵⁵ <https://www.zamek-litomysl.cz/cs/informace-pro-navstevniky/prohlidkove-okruhy/1510-zamek-za-valdstejnu-zakladni-okruh> (pregledano 15.09.2022.)

⁵⁶ <https://www.zamek-litomysl.cz/cs/informace-pro-navstevniky/prohlidkove-okruhy/69502-zamek-za-thurn-taxisu-vyberovy-okruh> (pregledano 15.09.2022.)

⁵⁷ <https://www.zamecke-navrsi.cz/cs/m-64-zamek-litomysl> (pregledano 15.09.2022.)

⁵⁸ <https://www.zamek-litomysl.cz/cs/svatby> (pregledano 15.09.2022.)

zbirku kulisa Josefa Platzera te modernizacija Gradske galerije, a projekt bi trebao biti završen 2027. godine.⁵⁹

Slika 8. Soba za biljar

Slika 9. Velika blagovaonica

⁵⁹ <https://www.zamek-litomysl.cz/cs/stavebni-obnova-zamku> (pregledano 15.09.2022.)

Slika 10. Predsoblje s portretima kladrubskih konja

Slika 11. Izložba skulptura Olbrama Zoubeka u podrumu dvorca

Slika 12. Festival *Smetanin Litomyšl*

Godine 1999. dvorac u Litomyšlu i njemu pripadajući objekti upisani su na *UNESCO-ov popis svjetske kulturne baštine*. Veliki projekt restauriranja sgrafita, koji je počeo 1975. godine i trajao 15 godina, bio je glavni pokretač daljnjih zahvata i projekata u gradu. Najistaknutiji takvi radovi su rekonstrukcija pivovare te revitalizacije gospodarskih objekata i površina u neposrednoj blizini dvorca, izvođeni u sklopu projekta pod nazivom *Revitalizace zámeckého návrší*.

SGRAFITI DVORCA

2.1 Opseg

Zapadno pročelje vanjskog plašta dvorca jedino je simetrično, kako iznad tako i ispod holkela s lunetama i susvodnicama.⁶⁰ Površina ispod holkela s lunetama i susvodnicama ukrašena je sgrafito rustikom, a podijeljena je dvojnim prozorima raspoređenima u osam okomitih osi u tri etaže, dok se na sredini pročelja nalaze otvori (dvojni prozori i vrata) raspoređeni u pet vodoravnih osi. Na vijencu zapadnog pročelja nalazi se devet luneta ispunjenih sgrafito dekoracijom. Iznad krovnog vijenca nalaze se četiri simetrična zabata s figuralnim prikazima.

⁶⁰ Važno je napomenuti da položaji pročelja koji se navode u ovom radu te u brojnim drugim radovima o dvorcu u Litomyšlu nisu navedeni u potpunosti ispravno. Naime, pročelja su u stvari orijentirana na sporedne strane svijeta – jugozapad, jugoistok, sjeveroistok i sjeverozapad, no i u ovom se radu navode glavne strane svijeta, u skladu s navođenjem kroz povijest istraživanja dvorca.

Slika 13. Zapadno pročelje dvorca

U glavnoj osi vanjskog plašta južnog pročelja nalazi se kameni portal. U toj se osi nalazi i mali barokni toranj smješten na vrhu krova koji prekriva južno krilo galerije s arkadama drugog kata. Galerija s arkadama na ovoj etaži otvorena je i prema vanjskom i prema većem unutarnjem dvorištu, koje se nalazi na južnoj strani dvorca. Etažu niže galerija s arkadama otvorena je samo prema većem unutarnjem dvorištu, a na vanjskom plaštu ispod arkada nalaze se četiri dvojna prozora. Zapadnu stranu južnog pročelja vanjskog plašta raščlanjuju dvojni prozori raspoređeni u tri etaže, dok se na istočnoj strani pročelja, nalaze dva prozora kapelice zaključena šiljastim lukom. I na južnom pročelju obnovljeni su holkele s lunetama i susvodnicama. Izvorni holkel s lunetama i susvodnicama istočno od arkada bio je uklonjen već nakon požara 1635. godine, tako da su tri lunete koje se nalaze istočno od arkada nastale prema nacrtima Stanislava Podhrázskog, a predlošci za rekonstrukciju bile su otkrivene lunete zapadnog pročelja te zapadnog dijela južnog pročelja.⁶¹

⁶¹ Pavel Waisser, »Rozsah zgrafitového pláště«, u: Pavel Waisser et al., *Sgrafita zámku v Litomyšli*, Pardubice: Národní památkový ústav, 2011., str. 15.

Slika 14. Južno pročelje dvorca

Na istočnom dijelu sjevernog pročelja nalazi se poligon tornja, ostatak pročelja raščlanjen je dvojnimi prozorima u deset osi. Iznimka je druga os od tornja, gdje se nalaze dva trodijelna prozora. Na vrhu se nalaze zabati – na istočnoj strani trodijelni zabat, a na zapadnoj, budući da ima više prostora, tri zasebna zabata. Na ovom se pročelju zabati razlikuju sgrafito dekoracijom (na istočnom dijelu zabati su ukrašeni figuralnim motivima, kao i zabati ostalih pročelja, dok su na zapadnom dijelu zabati ukrašeni vegetabilnim motivima). Ovo se krilo dvorca gradilo posljednje, stoga se i dekoracija razlikuje od ostalih pročelja.⁶² Osim toga razlikuje se i sastavom žbuke, a sjeverno je pročelje jedino koje ne sadrži lunete sa sgrafitom, iako su i na tom pročelju pronađeni tragovi holkela s lunetama i susvodnicama, koji je najvjerojatnije uništio požar 1635. godine.⁶³

⁶² Vendula Ferdorčáková-Topková »Návrh na restaurování severní stěny zámku v Litomyšli«, u: *Sgrafito 16.–20. století, výzkum a restaurování*, (ur.) Vladislava Říhová et al., Pardubice: Fakulta restaurování, Univerzita Pardubice, 2009., str. 191.

⁶³ Pavel Waissner, »Rozsah zgrafitového pláště«, 2011., str. 15.

Slika 15. Sjeverno pročelje dvorca

Istočno je pročelje na sjeveru zaključeno poligonalnim tornjem, na jugu se nalazi kor dvorske kapelice, koji sa stubištem tvori rizalit ovog pročelja. Osim toga, na ovom se pročelju nalazi i erker te niz dvojnih prozora mezanina, što dodatno naglašava dojam neujednačenosti pročelja. Kod kapelice, nad rizalitom stubišta, uzdiže se jednostavan stupnjevani zabat. Sjeverno od rizalita nalazi se još jedan jednostavan stupnjevani zabat, zatim slijede četiri polja atike, a na dijelu uz toranj nalaze se tri stupnjevana zabata povezana u jednu cjelinu.

Slika 16. Južno i istočno pročelje dvorca

Na sjeveroistočnom uglu dvorca ističe se poligonalni toranj na čijem se vrhu nalazi barokna lukovica s lanternom. Cijeli je toranj prekriven sgrafito rustikom, samo se na sredini nalazi široki pojas s vrlo kvalitetno izvedenim figuralnim motivima – na svakoj strani poligona nalazi se po jedna životinja: leopard, grifon, lav, bik, deva i zmaj.⁶⁴

Slika 17. Sjeveroistočni toranj

⁶⁴ Isto.

Manje unutarnje dvorište nalazi se na sjevernom dijelu dvorca i u prošlosti su na njemu izvođene brojne preinake – u prizemnom dijelu južnog zida u kasnom baroku nadograđen je arkadni ophod, a spiralno stubište u sjeverozapadnom uglu pregrađeno je u dimnjak.⁶⁵ Prozori na sjevernom zidu ovog dvorišta zazidani su zbog propadanja kamenih okvira. U 19. stoljeću nadograđen je viseći trijem na konzolama koji se nalazio na zapadnom zidu u visini drugog kata. Sve navedene kasnije izmjene uklonjene su prije restauracija sedamdesetih godina 20. stoljeća, kako bi mogao biti rekonstruiran renesansni izgled.⁶⁶ U dvorištu je sačuvano otprilike pola autentične sgrafito rustike, a najlošije su očuvani prizemni dijelovi. U donjih šest redova sjevernog i južnog zida gotovo svu sgrafito dekoraciju čine rekonstrukcije. Na drugom se katu sgrafito dosta dobro očuvao.⁶⁷

Sgrafito u većem unutarnjem dvorištu, za razliku od ostalih pročelja, nikad nije bio prekriven drugim slojem žbuke. Sgrafito dekoracija smještena je na sjevernom zidu dvorišta i prostire se na dvije etaže, iznad prizemlja izvedenog u rustici, a razdijeljena je dvojnim prozorima u pet osi. Na ostalim trima stranama dvorišta nalaze se arkade na tri etaže – u prizemlju su stupci izvedeni u rustici, na prvom katu nalaze se toskanski stupovi, a na drugom jonski.⁶⁸

Slika 18. Sgrafito većeg unutarnjeg dvorišta

⁶⁵ Isto, str. 16.

⁶⁶ Pavel Waisser, »Restaurátorské zásahy na sgrafitových fasádách litomyšlského zámku«, u: *Pomezí Čech, Moravy a Slezska*, Litomyšl: Regionální muzeum v Litomyšli ve spolupráci se Státním oblastním archivem Zámorsk – Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, 2007., sv. 8., str. 112.

⁶⁷ Isto.

⁶⁸ Pavel Waisser, »Rozsah zgrafitového pláště«, 2011., str. 15.

Dvorac ima 25 izvornih renesansnih dimnjaka, površine kojih su izvorno bile prekrivene sgrafitom. Budući da su bili izloženi atmosferilijama, a kad su bili u funkciji i radikalnim promjenama temperature, sgrafito se na njima sačuvao samo djelomično te su se prilikom njihovog restauriranja morale izvesti brojne rekonstrukcije. Dijelovi nekih dimnjaka čak su ponovno zidani.⁶⁹ Jedna od iznimki je jedan od dimnjaka istočnog krila, vidljiv iz većeg unutarnjeg dvorišta (u restauratorskim izvješćima označen kao dimnjak br. 21), ukrašen bogatim vegetabilnim ukrasima i figuralnim motivom – prikazom divljeg čovjeka u iluzionističkoj sgrafito niši.⁷⁰

Slika 19. Dimnjak br. 21

2.2 Tematika

2.2.1 Vanjski plašt

Površine istočnog, južnog, zapadnog i sjevernog pročelja vanjskog plašta dvorca ispod krovnog vijenca ispunjene su sgrafito rustikom, ukupno otprilike 8000 kvadratnih metara.⁷¹ Ta se vrsta sgrafita nalazi i na tornju te na zidovima manjeg unutarnjeg dvorišta. Većina izvorne,

⁶⁹ Pavel Waisser, »Restaurátorské zásahy«, 2007., str. 116.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ Pavel Waisser, »Psaníčková sgrafita – „dynchované a rejsované“ bosáže litomyšlského zámku«, u: Pavel Waisser et al., *Sgrafita zámku v Litomyšli*, Pardubice: Národní památkový ústav, 2011., str. 32.

renesansne sgrafito rustike nadomještena je kasnijim rekonstrukcijama, pretežito iz sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća. Tom je vrstom sgrafita ispod krovnog vijenca gotovo u potpunosti bila prekrivena i pivovara, danas je ona vidljiva samo fragmentarno (na istočnom pročelju, južnom pročelju te južnom pročelju ulaznog zapadnog tornja i sjevernog dijela unutar njega).

Donje i desne bočne fasete su šrafirane, prednje su plohe ispunjene jednostavnim ornamentalnim ili figuralnim motivima (prevladavaju vegetabilni motivi, no pojavljuju se i motivi maski, zoomorfni i antropomorfni motivi, pa čak i pejzažni motivi). Fasete su međusobno i od prednje plohe odijeljene pojasom *intonaca*. Šrafitiranje faseta i ukrasni elementi izvedeni su slobodnom rukom.⁷²

Većina sgrafita ove vrste nije očuvana u originalnom renesansnom obliku. Značajan gubitak dogodio se 1935. godine na južnom pročelju dvorca, kada je sgrafito restaurirao Antonín Pochobradský, nakon čega je na njemu preostalo otprilike 30 posto renesansne žbuke.⁷³ Kasnije je istu boju žbuke nažalost prihvatio i Miroslav Böswart, koji je 1953. restaurirao sgrafito zapadnog pročelja.⁷⁴ Zahvat je bio blaži, ali unatoč tome, originalni je sgrafito pretrpio određene gubitke. Međutim, njegov sgrafito nije bio tako napadan te su velik dio njegovih zahvata prihvatili i restauratori koji su restaurirali sgrafito zapadnog pročelja osamdesetih godina prošlog stoljeća, što znači da su njegovi dodaci na mnogim mjestima na pročelju vidljivi i danas.⁷⁵ Naknadno naneseni monokromatski sloj žbuke s druga dva pročelja vanjskog plašta dvorca uklonili su restauratori sedamdesetih godina prošlog stoljeća u sklopu sveobuhvatne restauracije vanjskog plašta, no i tada je, nažalost, došlo do gubitaka izvorne žbuke.⁷⁶

Pavel Waisser navodi kako je nakon razgovora s Olbramom Zoubekom došao do zaključka da se u renesansnoj sgrafito rustici mogu prepoznati najmanje tri autora.⁷⁷ Jednim od njih smatra se Šimon Vlach, čije je ime urezano u blizini prozora kapele.

⁷² Isto, str. 33.

⁷³ Pavel Waisser, »Restaurátorské zásahy«, 2007., str. 109.

⁷⁴ Isto.

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ Pavel Waisser, »Renesanční ikonografie sgrafitových fasád«, u: Pavel Waisser et al., *Sgrafita zámku v Litomyšli*, Pardubice: Národní památkový ústav, 2011., str. 36.

⁷⁷ Pavel Waisser, »Psaničková sgrafita«, 2011., str. 33.

Slika 20. Sgrafito rustika s potpisom Šimona Vlaha⁷⁸

Godine 1635. ispunjene su i plohe na mjestima na kojima su skinuti holkeleli s lunetama i susvodnicama nakon požara, što dokazuje i urezana godina. Ornamentalna kompozicija sgrafita iz tog razdoblja mnogo je rustikalnija, mjestimično su se čak pojavljivali i novi motivi (primjerice primitivni geometrijski te lascivni motivi), a i šrafure na fasetama također se razlikuju od izvornih (križaju se i stvaraju uzorak mreže). U tom su razdoblju najvjerojatnije djelovali lokalni majstori, a nešto ranije, oko 1630. godine, slični su se dekorativni motivi pojavili i na zapadnom pročelju pivovare.⁷⁹

Sgrafito na zabatima i atici zauzima veću površinu od onog na sjevernom pročelju većeg unutarnjeg dvorišta. Cijeli se kompleks sastoji od otprilike 150 pravokutnih sgrafito polja uokvirenih vijencima i pilastrima (koji su također ukrašeni sgrafitom). Pozadina polja sa sgrafitom i pilastri ukrašeni su rustikalnim motivima kandelabra te vegetabilnim motivima u koje su mjestimično dodani medaljoni s figuralnim prikazima (portreti i zoomorfni motivi). Prema Pavlu Waisseru ništa ne svjedoči tome da prikazi pripadaju jednom ikonografskom programu.⁸⁰

⁷⁸ Umjetnik se potpisao kao Šimon Vlach *Ztrěštěnej* (u prijevodu lud).

⁷⁹ Pavel Waisser, »Psaničková sgrafita«, 2011., str. 34.

⁸⁰ Pavel Waisser, »Renesanční ikonografie«, 2011., str. 49.

Slika 21. Sgrafito na zabatima

Sgrafito na zabatima prve faze (zapadno pročelje) i druge faze (istočno i sjeverno pročelje) razlikuju se izvedbom i predlošcima.⁸¹ Na zabatima prevladavaju prikazi likova iz antičke mitologije. Pavel Waisser smatra da bismo mitološke prikaze ovdje trebali promatrati kao simbole u čijem se „znakovnom jeziku“ isprepliću kozmologijski i alegorijski odnosi koji izražavaju harmoniju elemenata, vegetacijskih ciklusa, božanstava, umjetnosti, vrlina i sl.⁸²

Ornamenti koji ispunjavaju plohe luneta na južnom i zapadnom pročelju uglavnom se sastoje od središnjeg motiva (primjerice kartuša, maski, voća i sl.) iz kojeg izlaze vegetabilne vitice. Na istočnom pročelju nalaze se tri lunete, u kojima su prikazani antikizirani prsni oklop, dva labuda te dva bića koja najvjerojatnije predstavljaju sirene. Također se pretpostavlja da se ove lunete tematski nadovezuju na zoomorfne prikaze na tornju.⁸³

2.2.2 Veće unutarnje dvorište

Sjeverno pročelje većeg unutarnjeg dvorišta, ukrašeno je figuralnim prikazima izvedenim u tehnici sgrafita, koji su podijeljeni u četiri pojasa. Prvi pojas prikazuje scene priče o Samsonu unutar pet polja odijeljenih prozorima. Slijeva nadesno u poljima nalaze se sljedeći prikazi –

⁸¹ Isto.

⁸² Isto, str. 51.

⁸³ Isto, str. 52.

navještaj Samsonova rođenja Manoahu i njegovoj ženi, Samsonova ženidba, Samson i Dalila, Samson ruši filistejski hram te Samson ubija Filistejce magarećom čeljusti.

Slika 22. Samson ubija Filistejce magarećom čeljusti

Drugi figuralni pojas prekinut je samo sunčanim satom iz 1729. godine.⁸⁴ Lijevo od sunčanog sata prikazana je bitka s Turcima i opsada grada, desno od sata prikazana je bitka kod Milvijskog mosta.

Treći figuralni pojas opet prekidaju četiri prozora – u prvom je polju prikazan konjanik u antičkom oklopu, u drugom polju otmica Helene, u trećem se nalazi vojnik u antičkom oklopu, u četvrtom polju prikazana su tri konjanika, a u petom Hektorov oproštaj. Na kraju pojasa nalazi se portret plemića u španjolskoj renesansnoj odjeći, koji najvjerojatnije prikazuje Vratislava od Pernštejna.⁸⁵

Četvrti figuralni pojas sastoji se od friza sa zoomorfnim motivima i motivima lova, na četiri mjesta prekinutog lunetama s poprsjima ratnika. Prikazi u lunetama urezani su još u prvoj fazi gradnje dvorca, 1580. godine, dok se ostatak friza datira u početak druge trećine 17. stoljeća. U

⁸⁴ Isto, str. 38.

⁸⁵ Isto, str. 45.

donjim dijelovima tog friza vidljivi su fragmenti sgrafita čija je žbuka strukturom jednaka onoj u lunetama. Holkel s lunetama i susvodnicama uklonjen nakon požara 1635. godine, a slobodna je površina nakon njegovog skidanja prekrivena slojem žbuke na kojoj je izveden sgrafito koji vidimo danas. Materijal i tehnika izrade sgrafita u lunetama kvalitetniji su od lovačkih motiva iz 17. stoljeća.⁸⁶

2.2.3 Manje unutarnje dvorište

Manje unutarnje dvorište nalazi se na sjevernoj strani dvorca i ispunjeno je sgrafito rustikom te renesansnim pojasom biljne ornamentalne dekoracije koji se nalazi ispod krovnih vijenaca svih četiriju pročelja manjeg unutarnjeg dvorišta. Slični su ornamentu krasili i izvorne holkele s lunetama i susvodnicama dvorca. U vegetabilnu ornamentiku uklopljeni su i figuralni elementi poput *putta*, ovnova, čaplji te drugih zoomorfnih i antropomorfnih motiva.⁸⁷

2.3 Nova tematika

Najviše prostora za autorsko izražavanje restauratori su dobili na južnom i zapadnom pročelju dvorca, prije svega na holkelima s lunetama i susvodnicama, za koje je ornamentalne i figuralne prikaze izrađivao Stanislav Podhrázský, koji je nadahnuće crpio iz renesansnog sgrafita s pojasa biljne ornamentalne dekoracije koji se nalazi ispod krovnih vijenaca pročelja manjeg unutarnjeg dvorišta te s očuvanih luneta. On je na papirima velikog formata izrađivao predloške na licu mjesta, bez prethodne pripreme.⁸⁸ Njegov je slikarski rukopis lako raspoznatljiv na sgrafitu dvorca. Olbram Zoubek bio je glavni koordinator radova. Oko teoretskih problema konzultirao se sa Zdeněkom Palcerom. Glavni umjetnički tvorac bio je Stanislav Podhrázský, a Václav Boštík je, osim samih radova na sgrafitu, pridonosio obračunima honorara.⁸⁹

2.4 Predlošci

⁸⁶ Isto, str. 46.

⁸⁷ Isto.

⁸⁸ Pavel Waisser, »Novodobé figurální prvky v kontextu tvorby Stanislava Podhrázského«, u: Pavel Waisser et al., *Sgrafita zámku v Litomyšli*, Pardubice: Národní památkový ústav, 2011., str. 55.

⁸⁹ Martin Boštík, »Václav Boštík restaurátor«, u: Pavel Waisser et al., *Sgrafita zámku v Litomyšli*, Pardubice: Národní památkový ústav, 2011., str. 56, 57.

Figuralni sgrafito temelji se na idejnom programu antičkih i biblijskih motiva koji se vezuju uz ratovanje, a koji su naglašeni kršćanskim podtekstom, jasno istaknutim u kompoziciji bitke vitezova s turskom vojskom.⁹⁰

Predlošcima za sgrafito dvorca u Litomyšlu bavili su se još 1907. godine Max Dvořák i Paul Hauser te Milada Lejsková-Matyášová 1963. godine. Predlošci su predstavljani na izložbi *Grafički predlošci za sgrafito dvorca u Litomyšlu*⁹¹ 2009. godine, na temelju istraživanja Pavla Waissera, koja su dijelom objavljena 2005. godine u zborniku *Pomezi Čech, Moravy a Slezska*.⁹²

Grafike korištene kao predlošci nastajale su u dva kulturna kruga – neki od prikaza na zabatima istočnog i sjevernog pročelja nastali su prema grafikama Josta Ammana, umjetnika švicarskog podrijetla. Za scene u većem unutarnjem dvorištu predlošci su većinom bile grafike flamanskih i nizozemskih umjetnika. Ovdje se susrećemo sa sljedećim grafičarima, investitorima i izdavačima: Cornelis Cort, Frans Floris, Maarten Heemskerck, Philips Galle, Gerard van Groeningen, Johannes Wierix, Peter Furnius, Johannes Stradanus, Harmen Müller i Hieronymus Cock.⁹³

Slika 23. Samsonova ženidba

⁹⁰ Pavel Waisser, »Symbolika „militia christiana“ ve figuralním sgrafitu: nádvoří fasáda zámku v Litomyšli a průčelí tzv. Obecníku ve Velkém Meziříčí«, u: *Sgrafito 16.–20. století, výzkum a restaurování*, (ur.) Vladislava Říhová et al., Pardubice: Fakulta restaurování, Univerzita Pardubice, 2009., str. 173.

⁹¹ *Grafičké předlohy pro sgrafito zámku v Litomyšli* (prev. M. Karačič).

⁹² Pavel Waisser, Vladislava Říhová »Grafičké předlohy pro sgrafita litomyšlského zámku – obrazová konfrontace«, u: *Sgrafito 16.–20. století, výzkum a restaurování*, (ur.) Vladislava Říhová et al., Pardubice: Fakulta restaurování, Univerzita Pardubice, 2009., str. 199.

⁹³ Isto.

Slika 24. Philips Galle, drvorez prema predlošku Maertena van Heemskercka

2.5 Konzervatorski i restauratorski radovi

Prvi zahvati na sgrafitu datiraju još iz prve faze gradnje dvorca, kada su bili vidljivi znakovi oštećenja sgrafita jugoistočnog dijela dvorca te su uklonjena četiri izvorna zabata.⁹⁴ I sgrafito vanjskog plašta, na mjestima koja su izloženi vanjskim uvjetima, zahtijevao je opsežnije zahvate nakon 1600. godine. Restauracije su poštivale izvornu ikonografiju i izvedbu starijeg sgrafita, stoga se na mjestima gotovo i ne razlikuju.⁹⁵

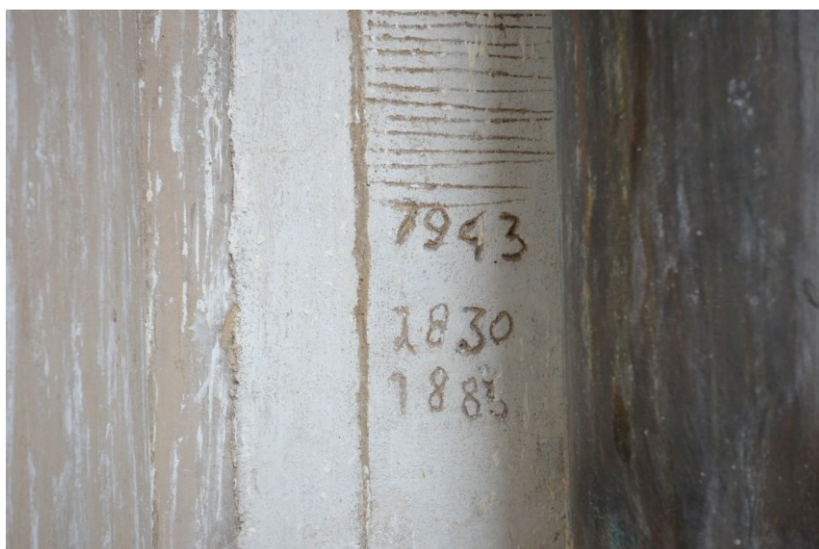
Značajniji zahvati provedeni su nakon požara 1635. godine, kada su uklonjeni holkele s lunetama i susvodnicama sjevernog i istočnog pročelja te istočnog dijela južnog pročelja vanjskog plašta (ta su mjesta ispunjena sgrafito rustikom) i holkel s lunetama i susvodnicama južnog

⁹⁴ Jan Vojtěchovský, Pavel Waisser, »Restoration of the Sgraffito Decoration of Litomyšl Chateau – Past and Present«, u: *Sgraffito im Wandel / Sgraffito in Change: Materialien, Techniken, Themen und Erhaltung / Materials, Techniques, Topics and Preservation*, (ur.) Angela Weyer, Kerstin Klein, Petersberg: Michael Imhof Verlag GmbH & Co. KG, 2019., str. 140. (prema: Skřivánek, Milan: *Materiály k dějinám Litomyšl, zpráva č. 4, Litomyšlský velkostatek, Dějiny stavby a nejdůležitější úpravy do konce 18. století*, Litomyšl 1978., str. 22.).

⁹⁵ Isto, str. 140.

pročelja većeg unutarnjeg dvorišta, na čijem su mjestu u sgrafito tehnici izrađene figuralne scene lova po uzoru na oslike u originalnim holkelima s lunetama i susvodnicama.⁹⁶

Godine 1775. uslijedio je novi požar, nakon kojeg su uklonjeni i holkeli s lunetama i susvodnicama zapadnog pročelja i zapadnog dijela južnog pročelja, nakon čega je na sva pročelja nanesen tanak sloj žbuke, a natpis pronađen na sjevernom pročelju vanjskog plašta smješta radove u 1791. godinu.⁹⁷ Nakon toga je konzerviranje i restauriranje bilo ograničeno na sgrafito većeg unutarnjeg dvorišta, koji je ostao otkriven te se u polju s konjanikom nalaze upisane godine 1830. 1833. i 1943. koje datiraju neke od restauratorskih radova.⁹⁸

Slika 25. Urezane godine restauratorskih radova

Tadašnjim vlasnicima, Thurn und Taxisima, usluge restauriranja sgrafita ponudio je Vilém Vondřejc, no nakon probnog restauriranja sgrafita 1906. godine, konzervator Paul Hauser odbio je potpisivanje ugovora. Godinu dana kasnije Hans Viertelberger proveo je istraživanje na sgrafitu dvorca, a dvije godine kasnije restaurirao je pročelje većeg unutarnjeg dvorišta. Godine 1920. restaurator Jindřich Čapek proveo je daljnje radove na sgrafitu većeg unutarnjeg dvorišta, gdje je primijetio tragove neuspješnog Vondřejcovog probnog zahvata te je ukazao i na Viertelbergerove

⁹⁶ Pavel Waisser, »Vývoj péče o sgrafitové fasády litomyšlského zámku«, u: Pavel Waisser et al., *Sgrafita zámku v Litomyšli*, Pardubice: Národní památkový ústav, 2011., str. 21. (prema: BOŠTÍK – PALCR – PODHRÁZSKÝ – ZOUBEK 1980 [č. 17], 1981 [č. 18], 1982 [č. 20] I 1984 [č. 31]).

⁹⁷ Jan Vojtěchovský, Pavel Waisser, »Restoration of the Sgraffito«, 2019., str. 141. (prema: Zoubek et al. 1974–1993, esp. Nr. 7/1977.).

⁹⁸ Pavel Waisser, »Vývoj péče o sgrafitové fasády«, 2011., str. 21. (prema: Zoubek et al. 1974–1993, esp. Nr. 32/1985.).

tehnike učvršćivanja otpalih komada žbuke prskanjem modelarskog gipsa, koji je zatim uklonio te je sve ispunio žbukom za vanjske zidove i očistio fluatiranjem^{99,100}

Tridesetih godina 20. stoljeća otkriven je originalni sgrafito južnog pročelja do visine krovnog vijenca, gdje je štukater Antonín Pochobradský provodio restauratorske radove 1934. i 1935. godine.¹⁰¹ Velik dio renesansne žbuke zamijenio je rekonstrukcijama, nakon čega su nestali gotovo svi tragovi prethodnih restauratorskih faza. Osim toga, nakon njegovog zahvata preostalo je samo otprilike 30 posto izvorne renesansne sgrafito rustike. Pochobradský se prilikom zahvata nije držao postupka rada renesansnih majstora i upotrebljavao je žbuku drugačijeg sastava (cementnu žbuku s fino granulirani agregatom) te je upotrebljavao narančasto-smeđi pigment.¹⁰²

Tu je boju nažalost prihvatio i Miroslav Böswart, koji je 1943. restaurirao sgrafito južnog pročelja. Godinu dana kasnije dobio je i subvenciju za otkrivanje i restauriranje zapadnog pročelja, no radovi su započeli tek 1953. godine.¹⁰³

Između 1962. i 1963. godine provodili su se restauratorski radovi na pivovari, kada je sav renesansni sgrafito, s iznimkom dvaju likova vojnika, premazan slojem cementne žbuke,¹⁰⁴ a 1974. godine Václav Hlavatý, Miroslav Vajchr, Aloisie Viškovská i Petr Vitvar radili su na osiguravanju sgrafita većeg unutarnjeg dvorišta, koje se sastojalo od premazivanja sgrafita vapnom pomoću filca.¹⁰⁵

2.5.1 Veliki zahvat na sgrafitima sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća

Dosad najkompleksniji zahvat na sgrafitima dvorca u Litomyšlu odvio se od sredine sedamdesetih do kraja osamdesetih godina 20. stoljeća. Izvorni se program ticao samo sgrafita, ali je proširen nakon što je dvorac prenamijenjen u Muzej češke glazbe. Od 1979. do 1984. godine za restauratorske radove na sgrafitu bila su zadužena prije svega četiri ugledna češka umjetnika:

⁹⁹ „fluati, kratica za fluorosilikate u njihovoj tehničkoj primjeni. To su topljive soli silikofluorovodične kiseline, H₂SiF₆. U graditeljstvu se rabe za otvrdnjivanje žbuke i zatvaranje pora u betonu radi zaštite podova, zidova i fasada od atmosferilija, kiselih plinova, agresivnih tekućina i dr.“ (izvor: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19954>, pregledano 10.09.2022.)

¹⁰⁰ CZ-ÚOP-NPÚP, Milada Vilímková, Mojmír Horyna, *Zámek Litomyšl: stavebně historický průzkum*, prvi svezak, Prag: SÚRPMO Praha, 1982., str. 117–119.

¹⁰¹ Pavel Waisser, »Restaurátorské zásahy«, 2007., str. 109.

¹⁰² Pavel Waisser, »Vývoj péče o sgrafitové fasády«, 2011., str. 21. (prema: BOŠTÍK – KMENTOVÁ – KŘIČKA — PALCR – PODHRÁZSKÝ – ZOUBEK br. 4/1974., str. 10, 15/1980. str. 2.).

¹⁰³ Isto (prema: BOŠTÍK – KMENTOVÁ – KŘIČKA — PALCR – PODHRÁZSKÝ – ZOUBEK br. 4/1974., str. 16.).

¹⁰⁴ Isto (prema: BOŠTÍK – PALCR – PODHRÁZSKÝ – ZOUBEK br. 12/1978.–1979., str. 6, BOŠTÍK – PALCR – PODHRÁZSKÝ – ZOUBEK br. 14/1980., str. 2, 6.).

¹⁰⁵ Isto, str. 22.

Václav Boštík, Zdeněk Palcr, Stanislav Podhrázský i Olbram Zoubek, koji uslijed političkih okolnosti nisu bili u mogućnosti živjeti od umjetnosti te su djelovali kao restauratori nakon stjecanja restauratorske licence na temelju prakse kod profesora Josefa Wagnera.¹⁰⁶

Restauratorski radovi na sgrafitu započeli su na istočnom pročelju vanjskog plašta, zatim je slijedilo sjeverno pročelje vanjskog plašta, potom manje unutarnje dvorište, nakon njega zapadno i južno pročelje vanjskog plašta i na koncu veće unutarnje dvorište.¹⁰⁷ Uklonjene su starije rekonstrukcije koje nisu bile prikladne i trošna originalna žbuka. Nakon suhog čišćenja površine i čišćenja običnom vodom provedeno je temeljno učvršćivanje vapnenom vodom.¹⁰⁸

Za figuralni i ornamentalni sgrafito te odabrana polja sgrafito rustike tehnikom frotaža napravljeni su predlošci. U slučaju fragmentarne očuvanosti određenog polja predlošci su se nadopunjavali sukladno kontekstu kompozicije. Na mjesta s kojih je uklonjen sgrafito nanesen je novi sloj žbuke na kojem su sgrafito tehnikom izrađene rekonstrukcije prema predloščima. Nakon toga se filcom i gumenom rukavicom na površinu dodavao vapneni *intonaco*, zatim su se nanosili prirodni pigmenti kako bi se postigao ton renesansnog sgrafita, a na kraju je žbuka učvršćena otopinom umjetne smole te je upotrijebljen herbicid.¹⁰⁹

Rekonstrukcije su prema uputama Državnog zavoda za zaštitu spomenika i prirode trebale biti što vjernije originalu i predloščima napravljenima tehnikom frotaža, a ukoliko su nedostajale smjernice za složenije figuralne sgrafito prikaze, nadahnuće se trebalo tražiti u grafičkim predloščima 16. stoljeća, pogotovo u onima na koje je upozorila teoretičarka Milada Lejsková-Matyášová u studijama koje su objavljene kao smjernice za sgrafito u Češkoj i Moravskoj.¹¹⁰ Izabrani su predlošci Virgila Solisa s prikazima vrlina i prikazima iz Ovidijevih *Metamorfoza*. Nakon iskorištavanja odljeva i predložaka, umjetnici su imali prostora za vlastito umjetničko izražavanje.¹¹¹

Slobodnije se pristupalo ponajprije sgrafito rustici, a značajan dio restauratorskih radova obuhvaćao je rekonstrukciju zabata, ponajprije na južnom pročelju, gdje je Stanislav Podhrázský dopunjavao dijelove figuralnih motiva u crtežima i predloščima izrađenim tehnikom frotaža, a u dijelovima koji se ponavljaju (pilastru, vijenci i sl.) rekonstrukcija se provodila slobodnom

¹⁰⁶ Isto, str. 22, 24.

¹⁰⁷ Isto, str. 24.

¹⁰⁸ Isto.

¹⁰⁹ Isto, str. 24. (prema: BOŠTÍK – HUBEŇÁK – KMENTOVÁ – KŘIČKA – PALCR – PODHRÁZSKÝ – ZOUBEK br. 1-52/1974.-1993.).

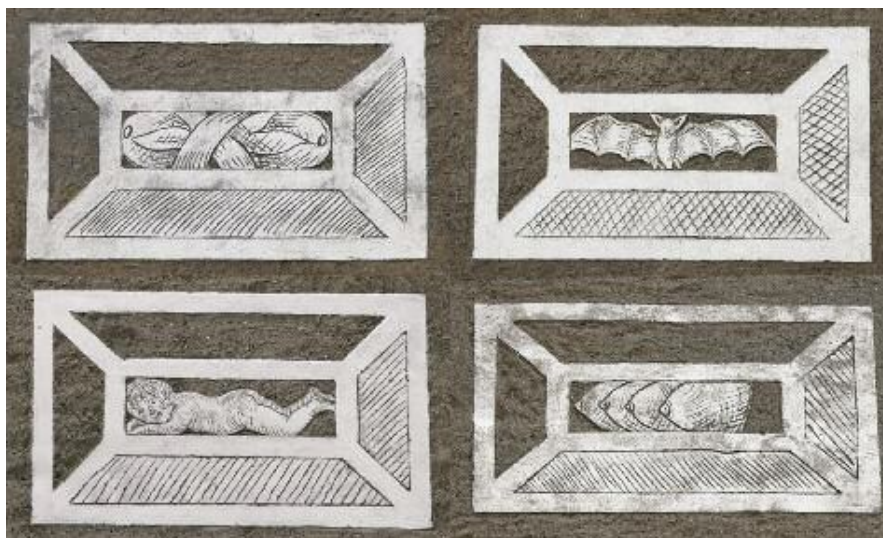
¹¹⁰ Isto, str. 24.

¹¹¹ Isto.

rukom.¹¹² Na južnom i zapadnom pročelju sgrafito na zabatima bio je, nakon površinskog učvršćivanja, premazan novim slojem sgrafito žbuke u koji su urezane kopije sgrafita koji se nalazi ispod te žbuke, a dijelovi na kojima se sgrafito žbuka nakon nanošenja nije spajala na prozorski okvir nisu prekriveni – sačuvani renesansni sgrafito na ovaj je način trebao biti zaštićen od vremenskih uvjeta.¹¹³ Na istočnom i sjevernom pročelju renesansni sgrafito nije prekriven novim slojem žbuke.¹¹⁴

Slika 26. Originalna renesansna sgrafito rustika

Slika 27. Sgrafito rustika iz 1970-ih i 1980-ih godina 20. stoljeća

¹¹² Isto.

¹¹³ Isto, str. 24, 25. (prema: BOŠTIK – KMENTOVÁ – PALCR – PODHRÁZSKÝ – ZOUBEK br. 13/1979., BOŠTIK – PALCR – PODHRÁZSKÝ – ZOUBEK, br. 15/1980.)

¹¹⁴ Isto, str. 25.

Vrlo značajan dio restauratorskih radova sedamdesetih i osamdesetih godina zasigurno je bilo restauriranje holkelā s lunetama i susvodnicama zapadnog i južnog pročelja dvorca, čija je konstrukcija sastavljena od čeličnih nosača i betonske ljske na keramičkoj mreži, na koju se nanosila žbuka.¹¹⁵ Oba su navedena pročelja imala izvorne vijence do sedamdesetih godina 18. stoljeća, a ispod jednostavnih baroknih vijenaca koji su ih zamijenili pronađeni su fragmenti sgrafito žbuke, koja je poslužila kao smjernica za rekonstrukciju. Samo su tri lunete na zapadnom dijelu južnog pročelja onodobne nadopune, budući da su te lunete stradale u požaru 1635. godine. Nije se razmatralo rekonstrukciju holkelā s lunetama i susvodnicama na ostalim pročeljima zbog pokušaja zaštite sgrafita drugog renesansnog sloja, koji je na južnom pročelju izgubljen nakon zahvata Antonína Pochobradskeg.¹¹⁶ Kao smjernice za rekonstrukciju triju luneta na zapadnom dijelu južnog pročelja poslužile su izvorne lunete koje nisu stradale u požaru.¹¹⁷ Ostale tri lunete tog pročelja te devet luneta zapadnog pročelja u većoj su mjeri formalno autentične i za sve su izrađeni predlošci tehnikom frotaja.¹¹⁸ Tri očuvane lunete na istočnom pročelju, otkrivene nakon uklanjanja sgrafito rustike iz 1635. godine, u velikoj se mjeri odlikuju renesansnom autentičnošću i izvrsnim umjetničkim izražajem.¹¹⁹

Slika 28. Nosači holkelā s lunetama i susvodnicama izrađeni u sklopu radova sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća

¹¹⁵ Isto, str. 24, 25. (prema: BOŠTÍK – PALCR – PODHRÁZSKÝ – ZOUBEK br. 17/1980., BOŠTÍK – PALCR – PODHRÁZSKÝ – ZOUBEK br. 18/1981., BOŠTÍK – PALCR – PODHRÁZSKÝ – ZOUBEK br. 20/1982.).

¹¹⁶ Josef Štulc, »Obnova národní kulturní památky státního zámku v Litomyšli«, u: *Památky a příroda* 8, no. 6, Prag: Orbis, 1983., str. 338.

¹¹⁷ Pavel Waisser, »Vývoj péče o sgrafitové fasády«, 2011., str. 25. (prema: BOŠTÍK – PALCR – PODHRÁZSKÝ – ZOUBEK br. 17/1980., br. 18/1981., br. 20/1982.).

¹¹⁸ Isto, str. 25. (prema: BOŠTÍK – PALCR – PODHRÁZSKÝ – ZOUBEK br. 19/1981.).

¹¹⁹ Isto, str. 25.

Slika 29. Proces izrade novih holkela s lunetama i susvodnicama

Kod dimnjaka je slučaj malo drugačiji. Budući da oni zbog temperaturnih razlika lakše erodiraju i iznutra i izvana, dijelovi nekih dimnjaka morali su biti nanovo ozidani.¹²⁰ Postupak restauriranja izvornog sgrafita bio je jednak prethodno navedenim slučajevima.

Nakon glavnih radova odvijali su se i manji restauratorski radovi na sgrafitu južnog pročelja dvorca 1989. godine te istočnog dijela južnog pročelja pivovare 1993. godine.¹²¹

Većina radova u tom se razdoblju provodila s ciljem estetskog ujedinjavanja pročelja, budući da je ukotvljavanje vijenaca oštetilo druge površine te su pripreme za njihovo postavljanje podrazumijevale i uklanjanje određenih visokorenesansnih i baroknih dijelova zidova. Iako se ne spominje u restauratorskim izvješćima iz tog razdoblja, jasno je da se prilikom postavljanja holkela s lunetama i susvodnicama nisu upotrebljavali materijali i tehnike koji su odgovarali izvornom sgrafitu, niti oni koji bi mogli biti reverzibilni, već se vjerojatno upotrebljavala cementna žbuka,

¹²⁰ Isto, str. 25. (prema: BOŠTÍK – PALCR – PODHRÁZSKÝ – ZOUBEK br. 20/1982., BOŠTÍK – PALCR – PODHRÁZSKÝ – ZOUBEK br. 22/1982.).

¹²¹ Isto, str. 25. (prema: HUBEŇÁK – PALCR – ZOUBEK br. 48/1989., HUBEŇÁK – ZOUBEK br. 52/1993.)

kao i na samoj konstrukciji luneta.¹²² Danas su na pročeljima vidljivi različiti stupnjevi oštećenja, često povezanih s upotrebom neodgovarajućih materijala i restauratorskih postupaka.

Također, navedeni restauratorski radovi nisu provedeni u skladu s Venecijanskom poveljom – originalni sgrafito rijetko je konsolidiran, za dijelove za koje se smatralo da se ne mogu očuvati tehnikom frotaža izrađivali su se predlošci za rekonstrukcije izrađene od kombinacije vapna i pijeska s nezabilježenom količinom Portland cementa, dok su oštećeni izvorni dijelovi uklonjeni.¹²³ Vidljiv je i svojevrstan purizam, budući da se prvenstveno radilo na očuvanju originalnog sgrafita, zbog čega su se često žrtvovali dodatci nastali nakon 1635. godine. Osim toga, rekonstrukcije su se provodile i na dijelovima koji nisu bili očuvani, gdje je ponajviše vidljiv rad Stanislava Podhrázkog, koji je zahtijevao potpunu slobodu prilikom radova na očuvanju sgrafita. Danas bismo stoga na taj sgrafito mogli gledati kao na autonomnu cjelinu koja također zahtjeva očuvanje, jednako kao originalni sgrafito s njegovim restauriranim i konsolidiranim dijelovima. Takav je prijedlog donesen i na seminaru *Sgrafita zámku v Litomyšli* 18. listopada 2011. godine u Litomyšlu, gdje se u zaključku iznosi sljedeće: „U slučaju svih vanjskih pročelja dvorca i pivovare važno je na etapu posljednjeg zahvata, uključujući odmake od originalnog stanja, gledati kao na samobitno umjetničko djelo koje će nadalje biti zaštićeno kao značajna etapa razvoja dvorca.“¹²⁴

2.5.2 Konzervatorski i restauratorski i radovi na koncu 20. i u 21. stoljeću

Godine 1994. Milada Káldyová restaurirala je sgrafito zapadnog ulaznog tornja pivovare, gdje su u donjem dijelu ulaznog pročelja napravljene opsežne rekonstrukcije.¹²⁵ Od 1997. do 1999. godine provedeno je istraživanje i restauriranje dotada prekrivenog sgrafita sjevernog i istočnog pročelja pivovare, gdje su restaurirani dijelovi ponovno prekriveni, izuzev većeg fragmenta na istočnom pročelju.¹²⁶

¹²² Jan Vojtěchovský, Pavel Waisser, »Restoration of the Sgraffito«, 2019., str. 147.

¹²³ Isto, str. 143.

¹²⁴ Eliška Racková, »Monitoring památky světového dědictví«, u: Pavel Waisser et al., *Sgrafita zámku v Litomyšli*, Pardubice: Národní památkový ústav, 2011., str. 97. (prev. M. Karačić).

¹²⁵ Petra Lesniaková, Eliška Racková, Jan Vojtěchovský, Pavel Waisser »Sgrafita zámku v Litomyšli – příběhy fasád: systematická dokumentace, průzkum a monitoring sgrafitových fasád zámku v Litomyšli«, u: *Interdisciplinarita v péči o kulturní dědictví: sborník z konference*, Pardubice: Univerzita Pardubice, 2013., str. 229. (prema: KÁLDYOVÁ, Milena. *Restaurátorská zpráva – renesanční figurální a ornamentální sgrafito jižní průčelí vstupní věže pivovaru, areál státního zámku v Litomyšli*, Praha 1994. [strojopis a dokumentace, archiv NPÚ ÚOP v Pardubicích, rest. zpráva č. 1788]).

¹²⁶ Isto (prema: LÁTAL, Jiří; POKORNÁ, Alena; SLAVÍKOVÁ, Magdalena; VYMĚTALOVÁ, Eva; ZEMAN, David; ZILLICH, Daniel. *Renesanční sgrafitová výzdoba na fasádě bývalého pivovaru v areálu litomyšlského*

Od 2012. godine provodilo se konsolidiranje i restauriranje na dvorcu i pivovari,¹²⁷ međutim ti se zahvati ne mogu mjeriti s onima iz sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća. Prilikom proučavanja stanja sgrafita većeg unutarnjeg dvorišta utvrđeno je da je originalni *intonaco bianco* mjestimično očuvan ispod vapnenog mlijeka nanesenog prilikom zahvata osamdesetih godina 20. stoljeća te se razmatralo rekonstruiranje originala nakon provođenja kemijskog čišćenja, budući da se tijekom radova osamdesetih nakon nanošenja vapnenog mlijeka ponovno urezivalo u *intonaco bianco*, međutim linije su bile puno jednostavnije i grublje od originala.¹²⁸ Tri godine kasnije izrađen je projekt koji se ticao restauriranja pročelja dvorca, kao dijela arhitektonske studije za obnovu i adaptacije dvorca u Litomyšlu.

Od 2002. godine odvijale su se i brojne rasprave o eventualnoj zaštiti pročelja krovnim konstrukcijama i pokrovima, a na međunarodnom seminaru u Litomyšlu održanom 15. i 16. listopada 2013. godine objavljeno je da takva konstrukcija „... mora biti tehničkog karaktera, s minimalnim utjecajem na konstrukciju te s dokazanom dugotrajnošću i reverzibilnošću.“¹²⁹ Zanimljivo je i to da je ovo pitanje razmatrao i Državni zavod za zaštitu spomenika, koji je 2002. godine odbio projekt rekonstrukcije holkela s lunetama i susvodnicama na sjevernom pročelju dvorca, dok je u rujnu 2017. godine ipak predložena njegova rekonstrukcija, ovog puta s estetskog aspekta, a ne zbog zaštitnog karaktera.¹³⁰ Suvremeni restauratorski radovi nisu toliko invazivni. Uglavnom se radi o čišćenju i konsolidiranju sgrafita, uključujući i kasnije zahvate, te prijedloga zaštite u obliku „dubokih prozirnih vertikalnih vijenaca“ ili produljivanja krovnog pokrova, što do danas ipak još nije provedeno.¹³¹

2.6 Tehnike, materijali i oštećenja

zámku. Litomyšl 1999 [Uloženo: archiv NPÚ ÚOP v Pardubicích, rest. zpráva č. 2844]).

¹²⁷ Istraživanje i konsolidiranje figuralnog sgrafita većeg unutarnjeg dvorišta 2012. godine, restauriranje sgrafita jugozapadnog pročelja ulaznog tornja pivovare 2014. godine, restauriranje sgrafita jugoistočnog pročelja ulaznog tornja pivovare 2015. godine, restauriranje sgrafita na tornju dvorca 2015. godine

¹²⁸ CZ-UP-FR, Jan Vojtěchovský, *Restaurátorská dokumentace: Průzkum a zajištění figurální sgrafitové výzdoby jihovýchodní fasády 2. nádvoří zámku v Litomyšli*, Litomyšl: Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování, 2012., str. 7.

¹²⁹ Jan Vojtěchovský, Pavel Waisser, »Restoration of the Sgraffito«, 2019., str. 147. (prema: »Sgraffito façade of the Litomyšl Castle – conception of conservation. Conclusions of the international discussion meeting 15th–16th October 2013, Litomyšl«, u: Racková, Eliška: *Zámek Litomyšl – Roční monitorovací zpráva o statku zapsaném na Seznam světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO za roky 2012–2013*, Litomyšl: 2014, prev. M. Karačić).

¹³⁰ Isto, str. 147.

¹³¹ CZ-UP-FR, Jan Vojtěchovský, *Restaurátorská dokumentace*, 2012., str. 9.

Iz restauratorske dokumentacije vidljivo je da je sastav žbuke za zidanje i vanjske žbuke iz prve renesansne faze gotovo isti – neprocijedeno vapno, smeđi pijesak s glinom i šljunkom granulacije do 18 mm, gdje je čvrstoća zajamčena visokom kvalitetom vapna.¹³² O materijalima iz druge renesansne faze nema mnogo informacija, navedeno je jedino da je žbuka iz te faze žuća od one iz ranije faze.¹³³

Krajem 18. stoljeća uklonjeni su holkeleli s lunetama i susvodnicama sa zapadnog te zapadnog dijela južnog pročelja, a na sva pročelja, osim većeg unutarnjeg dvorišta, nanesen je sloj vapnene žbuke, što je najvjerojatnije i očuvalo izvorni sgrafito od vanjskih utjecaja.¹³⁴ Obrnuti učinak postiglo je nanošenje cementne žbuke oko 1910. godine, kada je ona nanescena na dijelove na kojima je nedostajala barokna žbuka, a nanescena je izravno na sgrafito.¹³⁵

Jindřich Čapek je prilikom radova 1920. godine površinu sgrafita konzervirao fluatiranjem, što je imalo negativne učinke, budući da fluati ne prodiru duboko u materijal, zbog čega je prijetila opasnost nastanka tvrdog, nepropusnog sloja koji može oštetiti površinu na koju su nanesceni.¹³⁶

Ni restauratorski radovi Antonína Pochobradskeg tehnički gledano nisu bili nimalo prikladniji, budući da se prilikom radova na južnom pročelju i južnoj strani apside dvorske kapele ponovno upotrebljavala cementna žbuka, velik dio renesansne žbuke zamijenile su rekonstrukcije koje su se razlikovale od izvorne sastavom i bojom, a nestali su i gotovo svi tragovi prethodnih zahvata.¹³⁷

Konzerviranje materijala vodenim polimernim disperzijama tijekom radova sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća također nije bilo najbolje rješenje, budući da se mjestimično nanosilo sredstvo koje materijalom nije odgovaralo danoj površini ili je pak koncentracija sredstva bila prevelika.¹³⁸ U to se vrijeme upotrebljavala disperzija polivinil acetata, koja se nanosila prije svega na novi sloj *intonaca bianca*, čime je došlo do učvršćivanja samo površinskog sloja sgrafita. Na taj se način stvarao nepropusni sloj različitih optičkih i mehaničkih karakteristika od same žbuke, zbog čega je moglo doći do oštećenja izvorne žbuke. Osim toga, disperzije polivinil acetata

¹³² Petra Lesniaková, »Vstupní přírodovědný průzkum sgrafitové výzdoby fasád zámku v Litomyšli«, u: Pavel Waisser et al., *Sgrafita zámku v Litomyšli, Pardubice: Národní památkový ústav*, 2011., str. 77. (prema: BOŠTÍK – HUBEŇÁK – KMENTOVÁ – KŘÍČKA – PALCR – PODHRÁZSKÝ – ZOUBEK br. 4/1974.)

¹³³ Isto, str. 77. (prema: ŤOPKOVÁ 2005.).

¹³⁴ Isto, str. 77.

¹³⁵ Isto.

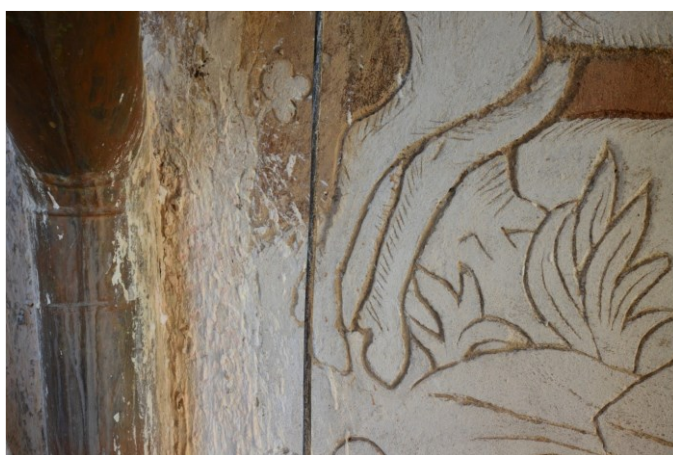
¹³⁶ Petr Gláser, »Příspěvek k poznání metody fluátování kamenosochařských děl – odkaz historických technologií«, u: *Restaurování a ochrana uměleckých děl X*, Kutná Hora: Arte-fakt, sdružení pro ochranu památek, 2007., str. 10.

¹³⁷ Petra Lesniaková, »Vstupní přírodovědný průzkum«, 2011., str. 78.

¹³⁸ Isto, str. 79.

nisu toliko otporne na vanjske uvjete te mogu utjecati na razgradnju vapnenog veziva uslijed vlastitog propadanja.¹³⁹

Vremenskim uvjetima izloženiji su zapadni dijelovi dvorca zbog utjecaja vjetra i padalina, dok su dijelovi pročelja okrenutih prema jugu bolje očuvani zahvaljujući utjecaju sunčevog zračenja. Drugi važni čimbenici koji utječu na stupanj očuvanosti sgrafita su holkele s lunetama i susvodnicama (na zapadnom i južnom pročelju) i u nešto manjoj mjeri drveće (koje djelomično štiti sgrafito od zapadnog vjetra i oborina, a ako je dovoljno udaljeno, kao što je primjerice slučaj na zapadnom pročelju, omogućeno je sušenje žbuke utjecajem sunčevog zračenja). Na svim su pročeljima vidljiva oštećenja uzrokovana kapilarnom vlagom i djelovanjem topivih soli te lošim sustavom odvodnjavanja, zbog čega je vidljiva promjena boje žbuke nastala uslijed korodiranja metala. Na svim je zidovima u većoj ili manjoj mjeri prisutan i mikrobiološki te biološki rast – na vanjskom plaštu riječ je uglavnom o plijesni, lišajevima, algama i bakterijama, dok se u unutrašnjim dvorištima najčešće pojavljuje ptičji izmet. Na donjim dijelovima južnog pročelja vidljiva su i mehanička oštećenja povezana s održavanjem festivala *Smetanin Litomyšl* te građevinskim radovima na vanjskom dvorištu. Ostatci izvornog holkela s lunetama i susvodnicama na sjevernom pročelju prekriveni su žbukom sa sgrafito rustikom, a budući da ti ostatci nisu do kraja uklonjeni prije nanošenja nove žbuke, prouzročena su veća oštećenja žbuke i zida zbog nakupljanja vode, što je uzrokovalo mikrobiološki i biološki rast, cikluse smrzavanja, djelovanje topivih soli i sl.¹⁴⁰

Slika 30. Ptičji izmet

¹³⁹ Isto (prema: KRHÁNKOVA – VOJTĚCHOVSKÝ, 2011.).

¹⁴⁰ Jan Vojtěchovský, »Vstupní restaurátorské zhodnocení stavu fasád vnějšího obvodového pláště«, u: Pavel Waisser et al., *Sgrafita zámku v Litomyšli*, Pardubice: Národní památkový ústav, 2011., str. 90–95.

Slika 31. Cvjetanje soli

Slika 32. Zeleno obojenje od oksidacije metala

Slika 33. Mehaničko oštećenje

2.7 Sgrafito na dvorskoj pivovari

Iz izvora saznajemo i da je sgrafito izvorno prekrivao i zgradu renesansne pivovare.¹⁴¹ Osim toga je i ulazni toranj, nadograđen oko 1630. godine, bio prekriven sgrafito dekoracijom.¹⁴² Izvorno je vanjski plašt pivovare cijeli bio prekriven sgrafito rustikom i figuralnim sgrafitom, koji su odgovarali sgrafito dekoraciji dvorca. Do danas su oni očuvani samo djelomično, a fasada je premazana ujednačenom, monokromatskom žbukom oko 1963. godine.¹⁴³ Sgrafito dekoracija jugozapadnog pročelja pivovare nastala je najvjerojatnije oko 1630. godine, a za današnji izgled uvelike je zaslužan veliki restauratorski zahvat proveden sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća, koju su proveli Václav Boštík, Zdeněk Palcr, Stanislav Podhrázský i Olbram Zoubek. Oni su restaurirali renesansnu sgrafito dekoraciju uz poštivanje baroknih izmjena. Očuvane renesansne dijelove dopunili su vlastitim rekonstrukcijama koje su odgovarale koncepciji tadašnjeg zahvata na sgrafitu dvorca. Rekonstrukcija sačinjava otprilike tri četvrtine površine sgrafito dekoracije i danas se smatra sastavnim dijelom spomenika te je na taj način i očuvana.¹⁴⁴

¹⁴¹ CZ-ÚOP-NPÚP, Dobroslav Líbal, Jan Muk, Josef Lohr, *Původní zpráva k architektonickému a historicko-urbanistickému rozboru historického jádra*, Prag: SÚRPMO Praha, 1959., str. 19.

¹⁴² Pavel Waisser, »Rozsah zgrafitového pláště«, 2011., str. 17.

¹⁴³ CZ-UP-FR, Jan Vojtěchovský, *Dokumentace restaurování sgrafitové výzdoby jihozápadní fasády vstupní věže zámeckého pivovaru v Litomyšli*, Litomyšl: Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování, 2014., str. 6. (prema: BOŠTÍK - PALCR - PODHRÁZSKÝ - ZOUBEK. Litomyšl, 1978., str. 5, 6).

¹⁴⁴ Isto, str. 6.

Sgrafito dekoracija jugoistočnog pročelja pivovare sačinjena je od figuralnog i ornamentalnog sgrafita te od sgrafito rustike. Figuralni sgrafito čine prikazi vojnika – pješadije (očuvanih u punoj veličini) i konjanika (od kojih su očuvani samo donji dijelovi). Izvorni renesansni sgrafito čini samo 40 posto cijele površine sgrafito dekoracije – veći dio dekoracije rezultat je rekonstrukcije provedene u sklopu restauratorskih zahvata sedamdesetih godina 20. stoljeća, a sgrafito u donjim dijelovima pročelja djelomično je dopunjen rekonstrukcijama iz devedesetih godina 20. stoljeća.¹⁴⁵ U prizemlju jugoistočnog pročelja ulaznog tornja nalazi se barokno uređen portal. Sa svake strane portala nalaze se po dvije polukružno zaključene niše postavljene jedna iznad druge. U gornjim nišama, u čijim se lukovima nalaze motivi školjaka, prikazani su starozavjetni likovi – Jošua u zapadnoj i Jiftah s kćerima u istočnoj niši. U donjim nišama nalaze se prikazi lavova, koji su većim dijelom rekonstrukcije iz devedesetih godina 20. stoljeća.¹⁴⁶ U dijelu između zapadnih niša i ugla građevine nalaze se dva uska okomito postavljena pravokutna polja s likovima vojnika s helebardama. Figuralna sgrafito dekoracija prizemlja horizontalno je zaključena linearno prikazanim sgrafito vijencem. Srednji dio pročelja, u ravnini prvog kata građevine, ukrašen je sgrafito rustikom. Pojas sa sgrafito rustikom u srednjem je dijelu prekinut baroknim prozorskim otvorom i monokromatskom površinom žbuke, koja prekriva stariji renesansni prozor, zazidan u vrijeme baroka. Pojas je horizontalno zaključen reljefnim baroknim vijencem, koji je također ispunjen sgrafito dekoracijom (jajolikom i jednostavnom geometrijskom dekoracijom), a koji je dopunjen prilikom restauratorskih zahvata sedamdesetih godina 20. stoljeća.¹⁴⁷ Nekadašnja atika u ravnini drugog kata građevine vertikalno je podijeljena blago ispupčenim pilastrima s jednostavnim kapitelima, ukrašenima vegetabilnim motivima, a horizontalno je zaključena reljefnim profiliranim vijencem, ukrašenim jednostavnim geometrijskim motivima. Reljefna podjela je, kao i vijenac između prvog i drugog kata građevine, dodatak iz sedamdesetih godina 20. stoljeća.¹⁴⁸ U središnjem dijelu pročelja drugog kata nalazi se drugi barokni prozor, koji također prekriva stariji renesansni prozor, zazidan u vrijeme baroka. Raščlanjivanjem pročelja pilastrima ispod i iznad vijenca nastaju tri pravokutna polja. U donjim poljima prikazani su barjaktari, a u dva gornja polja prikazani su konjanici (čiji prikazi ni ovdje nisu cjeloviti), dok je zapadno, ugaono polje ukrašeno vegetabilnim motivima, koje je na vanjskom rubu završen reljefno oblikovanim lukom. Krovni vijenac, izvorno barokni, rekonstrukcija je iz

¹⁴⁵ CZ-UP-FR, Jan Vojtěchovský, *Dokumentace restauratorského průzkumu a zásahu – Restaurování sgrafitové výzdoby jihovýchodní fasády vstupní věže zámeckého pivovaru v Litomyšli*, Litomyšl: Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování, 2015., str. 9.

¹⁴⁶ Isto.

¹⁴⁷ Isto, str. 10.

¹⁴⁸ Isto.

sedamdesetih godina prošlog stoljeća i nije ukrašen sgrafito dekoracijom, već je premazan vapnenim štukom, čija je površina blago zaglađena, zatim je pomoću filca nanesen vapneni *intonaco*.¹⁴⁹ Zahvat iz 2015. godine u slučaju većine površine jugoistočnog pročelja pivovare bio je više konzervatorski – renesansna žbuka i dodaci iz sedamdesetih godina 20. stoljeća, koji su već toliko bili srasli s dvorcem u Litomyšlu, konzervirani su i očuvani u najvećoj mogućoj mjeri. Samo u slučaju donjeg dijela pročelja, gdje je sgrafito bio najoštećeniji, u potpunosti su uklonjeni oštećeni slojevi žbuke, a pročelje je rekonstruirano. To je napravljeno u prvom redu zbog iznimno lošeg fizičkog stanja žbuke, uzrokovanog prevelikom vlažnošću i prisutnošću topivih soli. Drugi je razlog to što se ovdje većinom nije radilo ni o izvornom renesansnom sgrafitu, niti o zahvatima iz sedamdesetih, već o modernom dodatku iz devedesetih godina 20. stoljeća, koji je nastale probleme s vlagom i soli dodatno povećavao time što se temeljio na cementnoj žbuci, koja je smanjila paropropusnost i poticala nakupljanje soli.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Isto (prema: BOŠTÍK – PALCR – PODHRÁZSKÝ – ZOUBEK, 1978., str. 4.).

¹⁵⁰ Isto, str. 33.

Slika 34. Restauriranje niše s prikazom lava

Slika 35. Jugozapadno pročelje ulaznog tornja pivovare

Slika 36. Jugoistočno pročelje ulaznog tornja pivovare

3. PROJEKT REVITALIZACE ZÁMECKÉHO NÁVRŠÍ

Projekt pod nazivom *Revitalizace zámeckého návrší* u velikoj je mjeri utjecao na život kompleksa dvorca u Litomyšlu. Glavni cilj projekta bio je obnavljanje kulturnih dobara, ali i njihovo uključivanje u život grada. Velik je problem bio to što su objekti u sklopu kompleksa imali različite vlasnike, čija međusobna suradnja nije uvijek bila vrlo učinkovita te je iz tog razloga njihovo stanje bilo sve lošije. Velik preokret dogodio se 1994. godine, kada je tadašnji češki predsjednik u dvorcu u Litomyšlu ugostio šest srednjoeuropskih predsjednika – predsjednike Njemačke, Austrije, Poljske, Slovenije, Mađarske i Slovačke – što je pokrenulo niz projekata s ciljem obnove ovog važnog povijesnog spomenika.¹⁵¹ Godine 1996. grad Litomyšl pokrenuo je inicijativu za kandidiranje za upis na *UNESCO-ov popis svjetske kulturne baštine*, što se službeno i dogodilo dvije godine kasnije, a 1999. godine kompleks dvorca svečano je uvršten na popis. Još

¹⁵¹ CZ-UP-FR, *Revitalizace zámeckého návrší v Litomyšli: kronika projektu*, Litomyšl: 2015., str. 7.

jedan važan poticaj za projekt *Revitalizace* bilo je održavanje Europskog TenSing festivala u Litomyšlu, kada je donesena odluka da se dvorska pivovara ustupi na korištenje Europskom centru za obuku YMCA.¹⁵² Uvod u projekt *Revitalizace* bile su prve etape adaptacije pivovare koje su se odvijale od 2001. do 2006. godine.

Projekt *Revitalizace zámeckého návrší* obuhvaćao je obnovu jedanaest objekata: pivovare, zatvorene jahaonice, konjušnice, spremišta za kočije, staje, pijarističke crkve, zgrade pijarističkih škola, vanjskog dvorišta, gornjeg dijela vanjskog dvorišta, engleskog parka i javnog prostora ispred dvorca. Osam od navedenih objekata bilo je dijelom kompleksa uvrštenog na UNESCO-ov popis. Realizacija projekta trajala je od 2010. do 2015. godine, a projekt je stajao 395 milijuna čeških kruna.¹⁵³ U sklopu projekta djelovali su ponajbolji češki arhitekti – Josef Pleskot na čelu AP ateliera (rekonstrukcija pivovare, revitalizacija javnog prostora ispred dvorca i vanjskog dvorišta), Petr Hájek, Jan Šépka i Tomáš Hradečný na čelu arhitektonskog ureda HŠH Architekti (rekonstrukcija zatvorene jahaonice, konjušnice i spremišta za kočije te revitalizacija engleskog parka i gornjeg dijela vanjskog dvorišta), Marek Štěpán na čelu Ateliera Štěpán (rekonstrukcija crkve Našašća sv. Križa) te Aleš Burian i Gustav Křivinka na čelu arhitektonskog ureda AK Burian–Křivinka (revitalizacija i dogradnja zgrade pijarističkih škola).¹⁵⁴

3.1 Pivovara

Slika 37. Pivovara

¹⁵² Isto.

¹⁵³ Isto, str. 39.

¹⁵⁴ Isto, str. 23.

Pretpostavlja se da je na tzv. Maslinskoj gori pivovara postojala još od 14. stoljeća, dok se prvi pisani dokaz o postojanju pivovare pojavljuje u inventaru imanja iz 1552. godine.¹⁵⁵ Početci današnjeg objekta pivovare sežu u 1571. godinu, kada je Vratislav od Pernštejna naložio da se „...stare staje, građevina za proizvodnju slada i pivovara zajedno s tornjem...“¹⁵⁶ sruše i ponovno sagrade na drugom mjestu.¹⁵⁷ Godine 1630. objekt je poprimio današnje dimenzije. Oštećen je u požaru 1636. godine, a iz 1649. godine potječe prvi detaljniji opis pivovare, koja je u to vrijeme bila dvoetažna i prekrivena šindrom, a u njoj su se nalazile sobe i ostave slugu, ispod njih dvije staje, pivovara i prostorija za proizvodnju slada te žitnica koja se nalazila u potkrovlju.¹⁵⁸ Pivovara je ponovno stradala u požaru 1728. godine, nakon čega je počela rekonstrukcija dvorca i gospodarskih zgrada pod vodstvom arhitekta Františka Maximiliána Kaňke, koji nije ustrajao na samoj reintegraciji dijelova oštećenih u požaru, već je preoblikovao prije svega vanjski izgled građevine. Glavni je naglasak bio na sjevernom pročelju, okrenutom prema glavnom pročelju dvorca te je nasuprot ulaza u dvorac izrađen monumentalni portal, iza kojeg se i danas nalazi prolaz kroz cijelu dubinu građevine.¹⁵⁹ Na zapadnoj strani građevine izgrađeno je kulisno pročelje, dok je južno pročelje ostavljeno u renesansnom stanju (jedini barokni element na njemu bio je novi portal), a u interijeru su barokni zahvati svedeni na manje preinake.¹⁶⁰ Dio novog Kaňkinog plana bila je i gradnja konjušnice te zatvorene jahaonice.

Do sredine 19. stoljeća provodio se niz radova na pivovari, međutim nije se promijenila njezina barokna kompozicija. Godine 1857. tadašnji je zakupac Bernard Kadisch planirao modernizaciju pivovare, koja više nije odgovarala tadašnjim potrebama. Modernizacija se trebala ticati uglavnom opreme, no 1860. godine provedena je adaptacija koja je utjecala i na izgled pivovare. Iz tog vremena potječe današnji izgled krovova te južnog pročelja pivovare.¹⁶¹ Godine 1865. reintegriran je zapadni zabatni zid, a nakon 1866. godine izvodili su se samo manji popravci.¹⁶² U drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća uglavnom su se radile adaptacije te popravci opreme i prostorija za pripremu piva, dok je 1912. i 1913. godine reintegrirano sjeverozapadno pročelje.¹⁶³ Kada je nakon Drugog svjetskog rata Narodna kulturna komisija preuzela dvorac u Litomyšlu od

¹⁵⁵ CZ-ÚOP-NPÚP, Milada Vilímková, Mojmír Horyna, *Litomyšl – zámecký pivovar: Stavebně-historický průzkum*, Prag: SÚRPMO Praha, 1980., str. 2, 3.

¹⁵⁶ prev. M. Karačić

¹⁵⁷ CZ-ÚOP-NPÚP, Milada Vilímková, Mojmír Horyna, *Litomyšl – zámecký pivovar*, 1980., str. 5.

¹⁵⁸ Isto.

¹⁵⁹ Isto, str. 6, 81.

¹⁶⁰ Isto 82.

¹⁶¹ Isto, str. 9, 10.

¹⁶² CZ-ÚOP-NPÚP, Jirí Slavík, *Litomyšl. Zámecký pivovar čp. 133, aktualizace stavebně-historického průzkumu*, Pardubice: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Pardubicích, 2003., str. 6.

¹⁶³ CZ-ÚOP-NPÚP, Milada Vilímková, Mojmír Horyna, *Litomyšl – zámecký pivovar*, 1980., str. 12.

Narodne gospodarske uprave Litomyšl, pivovari se nije pridavala pažnja. Prema zapisu iz 1947. godine gospodarski objekti dvorca u Litomyšlu predani su na upravu Ministarstvu poljoprivrede, tako da dvorski kompleks više nije bio pod jedinstvenom upravom, već su njime upravljale dvije institucije, koje su često imale različite nazore po pitanju upravljanja objektima.¹⁶⁴ U pivovari se 1824. godine rodio Bedřich Smetana, a njegov je stan od 1955. godine bio pod upravom Ministarstva kulture te je restauriran krajem pedesetih godina.¹⁶⁵ Danas njime upravlja Regionalni muzej u Litomyšlu. Pivovara je 1956. godine iznajmljena Pardubičkoj trgovini robom široke potrošnje (izuzev Smetaninog stana i još nekoliko prostorija koje su imale druge vlasnike), koja prema ugovoru nije smjela provoditi nikakve izmjene na građevini bez obavještanja Područne uprave državnih kulturnih dobara u Pardubicama, čega se novi najmoprimac nije pridržavao probivši novi ulaz u objekt.¹⁶⁶ U istočnom dijelu objekta 1989. godine realiziran je projekt u sklopu kojeg je u prizemlju izrađena galerija s izložbenim prostorom, a na katu se nalazila čuvaonica predmeta galerije.¹⁶⁷ Sgrafito na istočnoj strani južnog pročelja restauriran je 1993. godine, a od 2000. godine uslijedile su dvije etape adaptacije objekta za potrebe Europskog centra za obuku YMCA, dovršene 2006. godine prema projektu AP atelier, na čelu s arhitektom Josefom Pleskotom.¹⁶⁸

Važan događaj koji je utjecao na pronalazak nove namjene bio je susret sedam srednjoeuropskih predsjednika u dvorcu u Litomyšlu, nakon čega je arhitekt Viktor Rudiš napravio projekt s ciljem da se zapuštena pivovara prenamijeni u luksuzni hotel.¹⁶⁹ Nakon što je tadašnji gradonačelnik odbio projekt, donesena je odluka da će se pivovarom služiti Udruženje mladih kršćana YMCA.¹⁷⁰ U pivovari je još uvijek smješten Europski centar za obuku YMCA, u prizemlju se nalazi centar za posjetitelje, a od druge do četvrte etaže nalazi se hotelski i hostelski smještaj. U zgradi se održavaju i konferencije, izložbe, koncerti te brojna druga događanja.

Nakon uvrštavanja dvorca na popis svjetske kulturne baštine pod zaštitom UNESCO-a 1999. godine, postignut je dogovor između gradske uprave i uprave YMCA o zajedničkom korištenju

¹⁶⁴ Isto.

¹⁶⁵ Isto, 13.

¹⁶⁶ Isto 14.

¹⁶⁷ CZ-ÚOP-NPÚP, Jiří Slavík, *Litomyšl. Zámecký pivovar čp. 133*, 2003., str. 6.

¹⁶⁸ CZ-MÚ-L, Jiří Slavík, *Litomyšl. Zámecký pivovar čp. 133, aktualizace stavebně-historického průzkumu 2 (výhodní část)*, Josefov: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Josefově, 2008., str. 7.

¹⁶⁹ Eliška Koryntová, »Rekonstrukce zámeckého pivovaru«, u: *Litomyšlský architektonický manual*. Mrežno izdanje. <https://lam.litomysl.cz/objekt/01-133a-rekonstrukce-zameckeho-pivovaru> (pregledano 15.12.2021.).

¹⁷⁰ *Zámecký pivovar (SROP)*, Litomyšl, https://www.litomysl.cz/moderni_architektura/zamecky_pivovar_srop (pregledano 15.12.2021.).

prostora pivovare, a 2003. godine počela je rekonstrukcija.¹⁷¹ Glavna načela rekonstrukcije pivovare bila su: 1) očuvanje umjetničkog dojma pivovare kao spomenika industrijske arhitekture te iskorištavanje svih postojećih konstrukcija i njihovih ostataka u tu svrhu, 2) nenasilno isticanje nove funkcije i primjene objekta uz upotrebu suvremenih arhitektonskih elemenata, 3) sprječavanje homogenizacije povijesnog nasljeđa i novih zahvata (održavanje odgovarajućeg omjera između starog i novog), 4) sprječavanje smanjenja kvalitete smislene funkcionalne upotrebe nauštrb arhitektonsko-umjetničkih i konzervatorskih predrasuda te 5) poboljšanje kvalitete gradske sredine prenamjenom objekta.¹⁷²

Slika 38. Presjek pivovare

Slika 39. Pogled na pivovaru s jugozapada

¹⁷¹ Alexandr Skalický (ed.), »Rekonstrukce zámeckého pivovaru v Litomyšli«, u: *Česká architektura. / Czech architecture. Ročenka 2005–2006*, Prag: Prostor - architektura, interiér, design, 2007., str 30.

¹⁷² CZ-MÚ-L, AP Ateliér, *Zámecké návrší v Litomyšli, Část Pivovar „B“*, Průvodní zpráva, Prag: 2010., str. 12.

Slika 40. Hostelski smještaj

Dok se povjesničar umjetnosti Mojmír Horyna zalagao za rekonstruiranje izvornog renesansno-baroknog izgleda, arhitekt Josef Pleskot sve je povijesne slojeve smatrao ravnopravnima.¹⁷³ Prvi dio Europskog centra za obuku otvoren je u svibnju 2001. godine, tri godine kasnije dovršena je rekonstrukcija drugog dijela pivovare: staklena ulazna dvorana s pristupom na dvorište, ekumenska kapelica, dvorana za seminare i sanitarni čvorovi. Iste je godine podnesen zahtjev za treću etapu rekonstrukcije te je 2005. i 2006. godine na drugom katu pivovare izrađena višenamjenska dvorana, hodnik, fitness dvorana sa saunom i prvi dio smještaja s 55 kreveta, od kojih je 40 hostelskih (jednokrevetne do četverokrevetne sobe sa sanitarnim čvorovima na hodniku), a 15 ih je smješteno u pansionskim sobama s vlastitom opremom.¹⁷⁴ Neki od Pleskotovih planova nisu ostvareni – primjerice stakleni dimnjak koji ukazuje na izvornu funkciju građevine i ulazna vrata s prikazom Krista, koja je trebao izraditi umjetnik Jan Merta.¹⁷⁵ Od 1992. do 2006. godine u dvorsku pivovaru uloženo je više od 80 milijuna čeških kruna. Dok se etapa rekonstrukcije od 2004. do 2006. godine odnosila na istočni dio pivovare, posljednji su se radovi na pivovari odvijali od 2011. do 2014. godine, kada se radilo na njezinim zapadnim dijelovima.¹⁷⁶

Vrlo su zanimljiva neka arhitektonska rješenja, primjerice vidljive krovne konstrukcije, krovni otvori u obliku procjepa koji nisu izrađeni od stakla, budući da je krovna konstrukcija prekrivena prozirnim folijama od polikarbonata,¹⁷⁷ očuvanje i konsolidacija unutarnje žbuke, bez nanošenja nove žbuke koliko god je bilo moguće, naglašavanje materijala¹⁷⁸ – kamen, cigla, parket, beton, čelične konstrukcije, veliki stakleni otvori s čeličnim konstrukcijama koji otvaraju pogled na dvorište u kojem su vidljivi povijesni slojevi građevine...

¹⁷³ Eliška Koryntová, »Rekonstrukce zámeckého pivovaru« (pregledano 15.12.2021.)

¹⁷⁴ CZ-MÚ-L, AP Ateliér, *Zámecké návrší v Litomyšli*, 2010., str. 2,3.

¹⁷⁵ Eliška Koryntová, »Rekonstrukce zámeckého pivovaru« (pregledano 15.12.2021.).

¹⁷⁶ Isto.

¹⁷⁷ Isto.

¹⁷⁸ CZ-MÚ-L, AP Ateliér, *Zámecké návrší v Litomyšli*, 2010., str. 4.

Slika 41. Dvorište pivovare

Slika 42. Interijer prizemlja pivovare

3.2 Gornji dio vanjskog dvorišta

Takozvano „gornje dvorište“ otvoreni je prostor ispred zatvorene jahaonice, konjušnice i spremišta za kočije u čijem se središtu nalazi zdenac s vodoskokom iz 1857. godine.¹⁷⁹ Plan revitalizacije proizišao je iz predodžbe arhitekata o građevinama na dvorskom brežuljku kao o „sobama“ te su na taj način razmišljali i o gornjem dvorištu, kao i o francuskom vrtu. S tim su pristupom iznijeli i plan u kojem navedene prostore nisu željeli svesti na istu razinu, nego iskoristiti njihove već postojeće granice te ih nadopuniti novim elementima – klupom izrađenom od stakloplastike (koju je arhitektonski ured HŠH Architekti upotrijebio u svim svojim radovima u sklopu projekta *Revitalizace*) između donjeg i gornjeg dijela vanjskog dvorišta te novim objektom uz spremište za kočije.¹⁸⁰

Slika 43. „Gornji dio“ vanjskog dvorišta

3.3 Dječji paviljon

Navedeni objekt uz spremište za kočije je Dječji paviljon (u dokumentima često nazivan šatorom), koji je bio smješten između spremišta za kočije i dvorca. Arhitekt Jan Šépka objasnio je

¹⁷⁹ *Park*, Národní památkový ústav – památkový katalog, <https://pamatkovykatalog.cz/park-15293729> (pregledano 17.12.2021.).

¹⁸⁰ CZ-MÚ-L, HŠH Architekti, *Revitalizace zámeckého návrší v Litomyšli. Šedá sekce kočárovna + stáj*, stranice neoznačene.

funkciju objekta: „Objekt je podijeljen na dva dijela, prije svega zbog podjele aktivnosti prema dobnim skupinama djece – od najmlađih s pristupom isključivo u pratnji roditelja, do najstarijih, gdje postoji zahtjev za složenije aktivnosti i gdje je samostalnost djece veća.“¹⁸¹ U lipnju 2020. godine proteklo je pet godina od službenog završetka projekta *Revitalizace*, što je označilo istek ugovora prema kojem je grad dobio zemljišta od različitih vlasnika na korištenje. Budući da je zemljište na kojem se nalazio Dječji paviljon u vlasništvu Državnog zavoda za zaštitu spomenika, grad je bio primoran ukloniti paviljon. Konzervatori kao glavni razlog uklanjanja paviljona navode činjenicu da je prema izvornom ugovoru lokacija paviljona bila privremena.¹⁸² Paviljon je trebao biti postavljen samo tijekom ljetnih mjeseci, a izvan sezone se čeličnu konstrukciju i prozirnu tkaninu trebalo pohranjivati u spremište.¹⁸³ U svibnju 2021. godine paviljon je kupilo Tehničko sveučilište u Liberecu za 111 tisuća čeških kruna te je 700 tisuća potrošilo za demontiranje, prijevoz i montiranje na novoj lokaciji, dok je izvorna cijena paviljona bila četiri milijuna čeških kruna.¹⁸⁴

Slika 44. Dječji paviljon

¹⁸¹ Michaela Severová, »Zámecké návrší: 5x proč?«, u: *Lilie. Zpravodaj Města Litomyšle*, Litomyšl, 5. rujna 2014., str. 3. (prev. M. Karačić)

¹⁸² »Dětský pavilion musí ze zámeckého areálu pryč«, u: *Lilie. Zpravodaj Města Litomyšle*, Litomyšl, 31. travnja 2020., str. 8.

¹⁸³ CZ-ÚOP-NPÚP, *Národní kulturní památka zámek v Litomyšli: Zámecké návrší v Litomyšli – stan na pozemku parc. č. 3, k. ú. Záhrad', č. j. 1687* (odluka Okružnog ureda Pardubičkog kraja – odjel obrazovanja, kulture i sporta, odsjek kulture i zaštite spomenika).

¹⁸⁴ »Zámecký pavilion mří do Liberce, koupila ho univerzita«, u: *Lilie. Zpravodaj Města Litomyšle*, Litomyšl, 4. svibnja 2021., str. 1, 10.

3.4 Engleski vrt

Dvorac u Litomyšlu oduvijek je imao vlastiti vrt, a od vladavine Pernštejna poprimio je današnje dimenzije. Sve do početka 19. stoljeća prilikom spominjanja dvorskog vrta mislilo se na današnji francuski vrt koji se nalazi zapadno od dvorca, dok je sjeverni vrt bio ograđen zidom.¹⁸⁵ Godine 1803. spominje se engleski park ograđen s tri strane, u kojem su se nalazili mali hram, volijera, bazen, umjetni vodopadi i dva salona.¹⁸⁶ U parku se i danas nalazi skulptura lava, koju je Jiří Josef od Waldstein-Wartemberga dao izraditi za brata koji je poginuo u napoleonskim ratovima.¹⁸⁷ Festival klasične glazbe *Smetanin Litomyšl* utjecao je na oblikovanje engleskog parka, budući da je 1949. godine za potrebe održavanja festivala izrađena privremena pozornica, koju je 1955. godine zamijenilo tzv. prirodno kazalište, odnosno padina sa sjedaćim mjestima.¹⁸⁸ Pod vodstvom SÚRPMO-a¹⁸⁹ 1974. godine rekonstruirano je kazalište u engleskom parku te je uređen i ostatak parka.¹⁹⁰

Slika 45. „Prirodno kazalište“ uklonjeno u sklopu projekta *Revitalizace*

¹⁸⁵ CZ-MÚ-L, HŠH Architekti, *Revitalizace zámeckého návrší v Litomyšli. Zelená sekce park*, Prag: 2007., stranice neoznačene.

¹⁸⁶ CZ-ÚOP-NPÚP, Milada Vilímková, Mojmir Horyna, *Zámek Litomyšl*, prvi svezak, 1982., str. 106.

¹⁸⁷ CZ-MÚ-L, Jan Kolář, Radka Šimková, »Vyhodnocení současného stavu konstrukcí«, u: HŠH Architekti, *Zámecké návrší v Litomyšli. Zelená zóna park. Souhrnná technická zpráva k projektu parku*, 2010., str. 3.

¹⁸⁸ CZ-ÚOP-NPÚP, Milada Vilímková, Mojmir Horyna, *Zámek Litomyšl*, prvi svezak, 1982., str. 132, 133, 136.

¹⁸⁹ Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů

¹⁹⁰ Milan Skřivánek, *Koncepce obnovy a údržby historického jádra Litomyšle na léta 1982. – 1990.*, Litomyšl: Městský národní výbor v Litomyšli – Komise pro obnovu a regeneraci historického jádra Litomyšle, 1982., str. 26.

Već spomenuta stakloplastika pojavljuje se i u glavnim elementima revitalizacije engleskog parka. Glavni je naglasak tijekom revitalizacije bio na vodi u parku. Naime, parkom protječu dva potoka, od kojih oba imaju prirodne izvore. Nova korita trebala su biti izrađena od nehrđajućeg čelika, trebao je biti izrađen vodopad visok devet metara iznad novoizrađenog umjetnog jezera, koje se trebalo nalaziti na mjestu monumentalne ljetne scene.¹⁹¹ Na kraju su korita također izrađena od stakloplastike, a izrađene su i klupe od istog materijala, nadahnute sgrafito rustikom na dvorcu.¹⁹² Zanimljivo je i da je nekoliko dana prije preseljenja dječjeg paviljona kaštelan dvorca dao zamijeniti i klupe od stakloplastike u engleskom parku,¹⁹³ no one su vraćene već četiri mjeseca kasnije zbog autorskih prava arhitekta Jana Šépke na koncept izgleda engleskog parka.¹⁹⁴ Važan dio revitalizacije parka bilo je i uklanjanje „prirodnog kazališta“, što je čak bilo uvjetovano uvrštavanjem dvorca na UNESCO-ov popis 1999. godine.

Slika 46. Korito potoka izrađeno od stakloplastike

¹⁹¹ CZ-MÚ-L, HŠH Architekti, *Revitalizace zámeckého návrší*, 2007., stranice neoznačene.

¹⁹² Eliška Koryntová, »Rekonstrukce podzámeckého parku«, u: *Litomyšlský architektonický manual*. Mrežno izdanje. <https://lam.litomysl.cz/objekt/01-vp12-revitalizace-podzameckeho-parku> (pregledano 17.12.2021.).

¹⁹³ Isto.

¹⁹⁴ Petr Weiss, »Vrácení laminátových laviček u zámku«, u: *Lilie. Zpravodaj Města Litomyšle*, Litomyšl, 2. rujna 2021., str. 3.

Slika 47. Klupa od stakloplastike

Slika 48. Volijera za paunove

3.5 Zatvorena jahaonica

U sačuvanom glavnom računu imanja u Litomyšlu postoji praznina od 1698. do 1710. godine,¹⁹⁵ iz čega se može zaključiti da je gradnja jahaonice protekla upravo u to vrijeme.¹⁹⁶ Objekt se prvi puta spominje u pisanim izvorima iz 1717. godine, kada je u njemu bila izrađena privremena pozornica, a nakon požara 1726. godine rekonstruirao ju je arhitekt František Maximilián Kaňka.¹⁹⁷ Godine 1921. jahaonici, koja je u to vrijeme služila kao skladište pivovare, prijetilo je rušenje, a od cijele građevine trebao je biti sačuvan samo portal.¹⁹⁸ Nakon konfiskacije imovine Thurn und Taxisa po završetku Drugog svjetskog rata, zakupac pivovare jahaonicu je upotrebljavao kao skladište,¹⁹⁹ nakon čega je služila kao prostorija za hranjenje svinja.²⁰⁰ Godine 1964. svi su objekti dvorskog kompleksa prešli pod upravu Područnog ureda središnjeg tijela državne uprave nadležnog za zaštitu spomenika i prirode te se započelo s adaptacijom jahaonice, koja je trebala služiti kao arhiv.²⁰¹ U to je vrijeme izrađen novi ulaz u arhiv, ujednačena je veličina prozora prema prozorima na sjevernom pročelju i izrađeni su krovni prozori, interijer je bio visinski razdijeljen na viši istočni dio s garderobom te niži prostor dvorane, a izgrađeno je i jednokrako stubište do suterena te dvokrako do viših etaža.²⁰² Rekonstrukcija jahaonice dovršena je 1974. godine.²⁰³ Od 1995. godine u jahaonici je bila smještena izložba odljeva antičkih skulptura Muzeja antičkog kiparstva i arhitekture iz zbirke Filozofskog fakulteta Karlovog Sveučilišta.²⁰⁴ Dobroslav Líbal u svojim opisima jahaonice iz 1999. godine datira građevinu prema portalu, otprilike u vrijeme rekonstrukcije nakon požara 1635. godine.²⁰⁵

¹⁹⁵ CZ-ÚOP-NPÚP, Milada Vilímková, Mojmír Horyna, *Litomyšl – zámecký pivovar*, 1980., str. 6.

¹⁹⁶ CZ-ÚOP-NPÚP, Miloš Buroň, Jan Falta, Jiří Slavík, *Jízdarna a kočárovna v zámeckém areálu – zkrácený stavebně historický průzkum*, Josefov: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Josefově, 2008., str. 6.

¹⁹⁷ Isto, str. 7.

¹⁹⁸ CZ-ÚOP-NPÚP, Milada Vilímková, Mojmír Horyna, *Zámek Litomyšl*, prvi svezak, 1982., str. 119.

¹⁹⁹ CZ-ÚOP-NPÚP, Milada Vilímková, Mojmír Horyna, *Litomyšl – zámecký pivovar*, 1980., str. 13.

²⁰⁰ CZ-ÚOP-NPÚP, Milada Vilímková, Mojmír Horyna, *Zámek Litomyšl*, prvi svezak, 1982., str. 130.

²⁰¹ CZ-ÚOP-NPÚP, Miloš Buroň, Jan Falta, Jiří Slavík, *Jízdarna a kočárovna*, 2008., str. 9, 10.

²⁰² Isto, str. 10.

²⁰³ CZ-ÚOP-NPÚP, Dobroslav Líbal, Aleš Vošahlík, Pavel Jerie, *Zámek Litomyšl: Kulturní statek České republiky navrhovaný k zařazení do Seznamu světového kulturního dědictví*, Prag, 1998., stranice neoznačene, 3. dio.

²⁰⁴ CZ-ÚOP-NPÚP, Miloš Buroň, Jan Falta, Jiří Slavík, *Jízdarna a kočárovna*, 2008., str. 10.

²⁰⁵ CZ-ÚOP-NPÚP, Dobroslav Líbal, Aleš Vošahlík, Pavel Jerie, *Zámek Litomyšl*, 1998., stranice neoznačene, 3. dio.

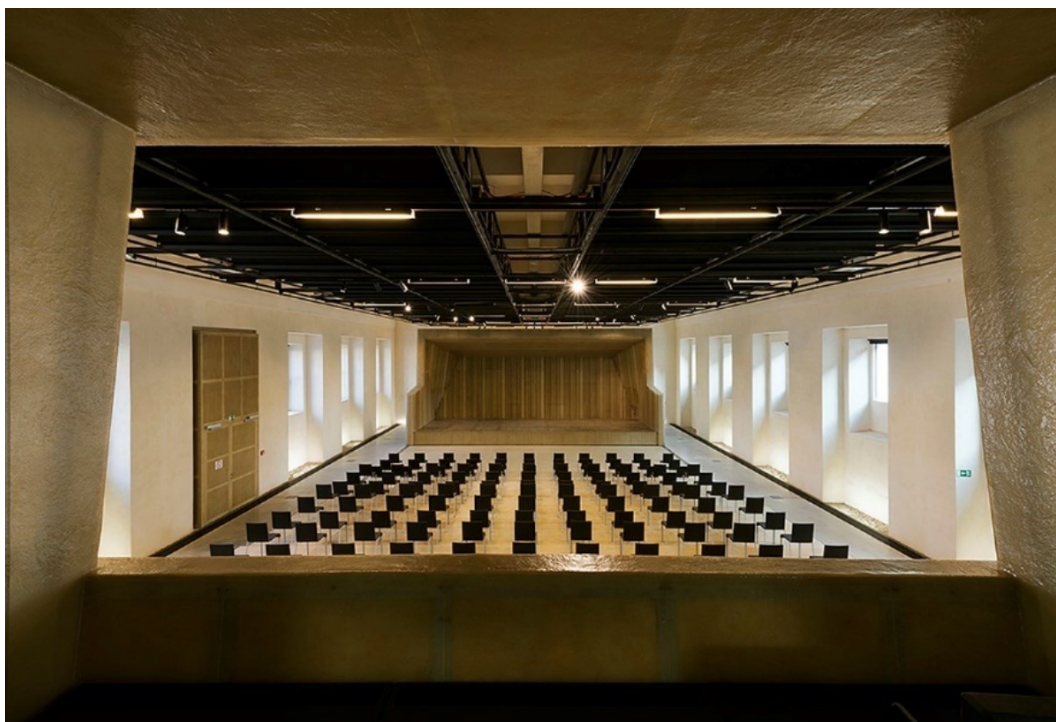
Slika 49. Zatvorena jahaonica

Cilj rekonstrukcije zatvorene jahaonice bio je stvaranje univerzalnog prostora za održavanje umjetničkih izložbi, koncerata, predavanja i raznih domjenaka. Autori projekta bili su arhitekti Petr Hájek, Tomáš Hradečný i Jan Šépka, članovi arhitektonskog ureda HŠH Arhitekti. Autori su cilj htjeli postići bez interveniranja u postojeće konstrukcije povijesnog objekta (za razliku od prethodne rekonstrukcije) te su za tu svrhu projektirali novi, pomični objekt unutar jahaonice. Objekt se sastoji od dva dijela – čvrstog statičnog kostura, u kojem su smješteni tehnički i uslužni objekti, te pomičnog čela, odnosno pozornice. Pozornica se pomiče po tračnicama postavljenim na novoj podlozi sačinjenoj od praktikabala, čime se prilagođava akustičnim potrebama pojedinih događaja. Praktikabli se mogu podešavati po visini, što omogućuje podizanje podija, gledališta ili raščlanjivanje podloge prilikom održavanja izložbi. Na stropu su smješteni akustični rezonatori i scenska rasvjeta.²⁰⁶ Od materijala su se upotrebljavali beton, čelik i stakloplastika jantarne boje. Što se tiče izmjene postojeće konstrukcije zidova, arhitekti su smanjili prozore i vratili im izvoran izgled²⁰⁷ te su smanjili ulaz u arhiv.²⁰⁸

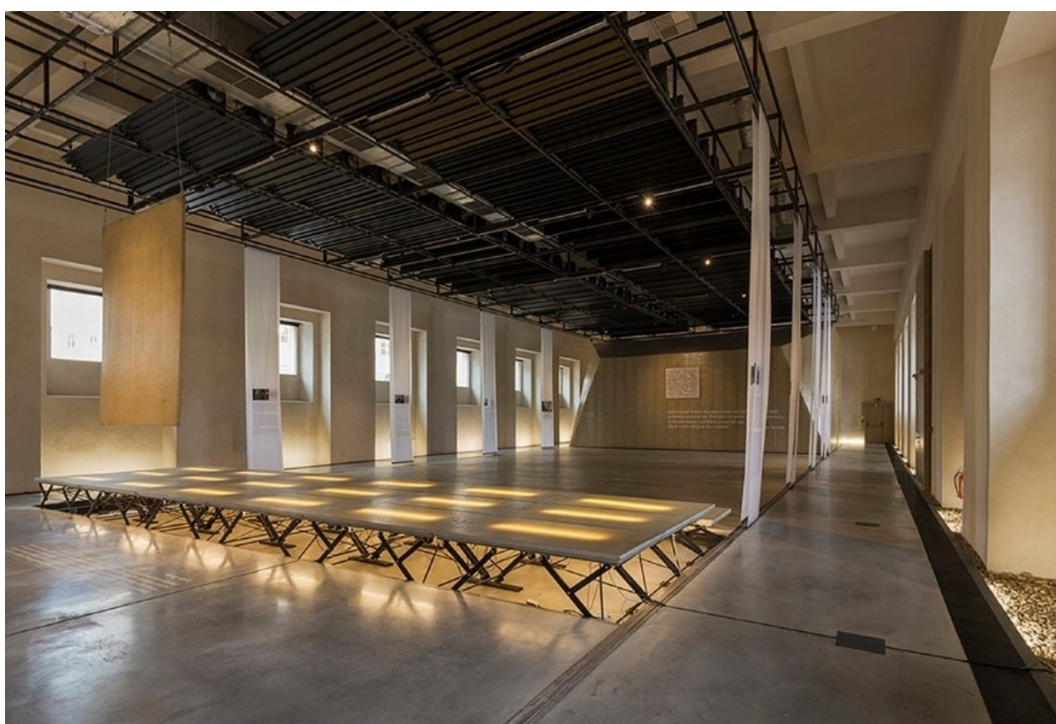
²⁰⁶ CZ-MÚ-L, HŠH Arhitekti, *Zámecké návrší v Litomyšli, Jízdarna, Souhrnná technická zpráva*, Prag: 2008., str. 3.

²⁰⁷ CZ-MÚ-L, HŠH Arhitekti, *Zámecké návrší v Litomyšli, Jízdarna, Doplněk 2.*, Prag: 2009., str. 3.

²⁰⁸ Eliška Koryntová, »Revitalizace zámecké jízdárny«, u: *Litomyšlský architektonický manual*. Mrežno izdanje. <https://lam.litomysl.cz/objekt/01-133b-revitalizace-zamecke-jizdarny> (pregledano 20.12.2021.).

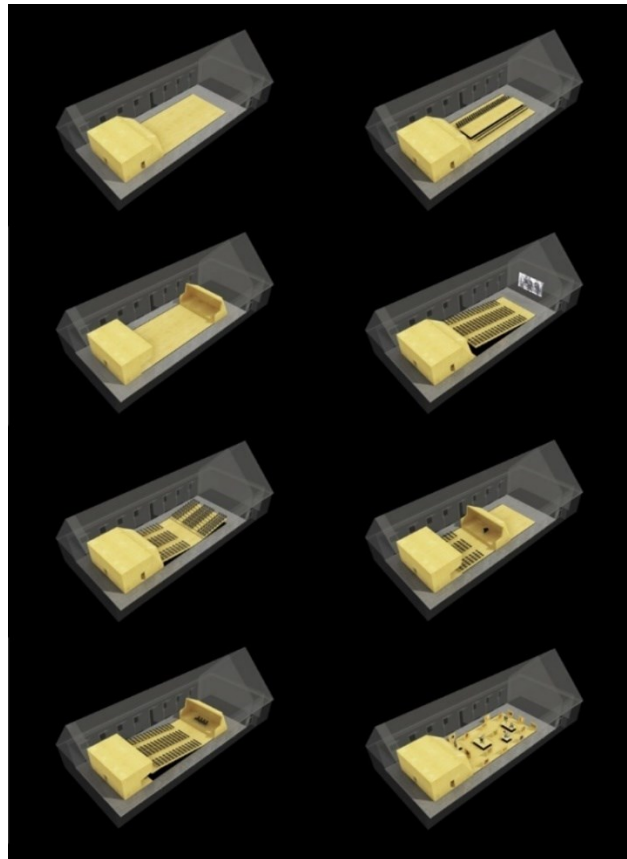
Slika 50. Unutrašnjost jahaonice, pogled na gledalište i pomičnu pozornicu

Slika 51. Pomični praktikabli

Slika 52. Pomična pozornica

Slika 53. 3D vizualizacija interijera jahaonice

3.6 Konjušnica

Konjušnica je jedna od najmlađih građevina dvorskog kompleksa, sagrađena između 1721. i 1723. godine, a smatra se da je njezin autor František Maximilián Kaňka.²⁰⁹ Radi se o reprezentativnoj građevini kasnog baroka u vlasništvu Františka Václava od Trauttmansdorfa, koji je bio velik ljubitelj konja. Autori studije povijesno-građevnog razvoja naglašavaju kako autor zapravo nije poznat, već se automatski pretpostavljalo da je autor František Maximilián Kaňka zbog godina gradnje, iako sam izgled građevine zapravo odgovara djelima Giovannija Battiste Alliprandija (graditelja pijarističke crkve i zgrade pijarističkih škola), stoga oni predstavljaju i mogućnost da je konjušnica građena prema njegovim starijim planovima.²¹⁰

U konjušnici je premještena radionica koja se nalazila u prizemlju istočnog krila objekta, a repozitorij Državnog arhiva sa sjedištem u Litomyšlu je ostavljen, budući da nije pronađeno prikladno mjesto za njegov premještaj.²¹¹ U ovom je objektu smješten i labirint za djecu (prostire se na dvije etaže), koji je dio interaktivnog dječjeg programa *Litomyšlení*.

Slika 54. Konjušnica

²⁰⁹ CZ-ÚOP-NPÚP, Milada Vilímková, Mojmír Horyna, *Litomyšl – zámecká konírna: Stavebně-historický průzkum*, Prag: SÚRPMO Praha, 1984., str. 25.

²¹⁰ Isto, str. 29.

²¹¹ CZ-ÚOP-NPÚP, *Litomyšl moderní historické město. Příhláška do soutěže o cenu za nejlepší přípravu a realizaci programu regenerace MPR a MPZ za rok 2014*, Litomyšl, 2015., str. 7.

3.7 Spremište za kočije

Slika 55. Spremište za kočije prije projekta *Revitalizace*

Najraniji sačuvani zapis o spremištu za kočije u sklopu kompleksa dvorca potječe iz 1721. godine, gdje se spominje da je klesar iz Blassdorfa izrađivao kamene vijence, dovratnike i doprozornike.²¹² Dobroslav Líbal navodi da je današnje spremište za kočije izgrađeno nakon požara 1775. godine u klasicističkom stilu, a da je 1874. godine na prizemnicu nadograđena niska druga etaža.²¹³ U opisu dvorskih građevina iz 1803. godine nalazi se i opis spremišta za kočije, u kojem su se u to vrijeme nalazile kočije, sedla, prostorija za skladištenje konjičke opreme, a na katu se nalazio stan s predsobljem, kuhinjom, dvije ostave i četiri sobe.²¹⁴ Navodno je 1874. godine spremište za kočije ponovno bilo rekonstruirano te je tada gornja etaža bila snižena i prekrivena dvostrešnim krovom.²¹⁵ Godine 1958. u spremištu za kočije trebali su biti smješteni zahodi za posjetitelje dvorca,²¹⁶ koji su ipak smješteni u staji koja se nalazi iza njega. Posljednji veći radovi na spremištu za kočije prije projekta *Revitalizace* odveli su se 1969. godine pod vodstvom arhitekta

²¹² CZ-ÚOP-NPÚP, Milada Vilímková, Mojmír Horyna, *Zámek Litomyšl*, prvi svezak, 1982., str. 130.

²¹³ CZ-ÚOP-NPÚP, Dobroslav Líbal, Aleš Vošahlík, Pavel Jerie, *Zámek Litomyšl*, 1998., stranice neoznačene, 3. dio.

²¹⁴ CZ-ÚOP-NPÚP, Milada Vilímková, Mojmír Horyna, *Zámek Litomyšl*, prvi svezak, 1982., str. 105, 106.

²¹⁵ CZ-ÚOP-NPÚP, Miloš Buroň, Jan Falta, Jiří Slavík, *Jízdarňa a kočárovňa*, 2008., str. 21.

²¹⁶ CZ-ÚOP-NPÚP, Milada Vilímková, Mojmír Horyna, *Zámek Litomyšl*, prvi svezak, 1982., str. 137.

Františka Čurde, za potrebe arhiva. U to je vrijeme spremištu vraćena puna visina gornje etaže, izgrađen je četverostrešni krov, izrađeni su dvojni prozori na zapadnom pročelju te prozori na južnom pročelju, na koje je bio premješten ulaz u građevinu, a kat je podijeljen na urede, knjižnice i čitaonicu, koja je zauzimala najviše prostora te je odobrenje za upotrebu doneseno 1976. godine.²¹⁷

Slika 56. Spremište za kočije nakon projekta *Revitalizace*

U spremištu za kočije se prije revitalizacije nalazio arhiv i trafostanica, a danas je u prizemlju objekta smještena kavana.²¹⁸ U prizemlju su uklonjene pregrade i novo stubište. Cilj arhitekata bio je i uklanjanje vijenaca te dekoracija na pročelju, čime se postiglo ujednačavanje izgleda spremišta za kočije s ostalim gospodarskim objektima vanjskog dvorišta, s kojima je i u prošlosti činilo jedinstvenu cjelinu. U tu je svrhu još i na vanjski plašt nanesen svijetli vapneni štuko.²¹⁹ Drvena su vrata zamijenjena staklenim stijenama, a zanimljivo je i da je, uz očuvanje postojećih povijesnih konstrukcija, i u interijeru spremišta za kočije upotrijebljena stakloplastika jantarne boje od koje su izrađeni bar, sjedala, stolovi, zahodi te kvadratna konstrukcija u kojoj se

²¹⁷ CZ-ÚOP-NPÚP, Miloš Buroň, Jan Falta, Jiří Slavík, *Jízdarna a kočárovna*, 2008., str. 12.

²¹⁸ CZ-ÚOP-NPÚP, *Litomyšl moderní historické mesto*, 2015., str. 6.

²¹⁹ CZ-MÚ-L, HŠH Architekti, *Zámecké návrší v Litomyšli, Kočárovna, Souhrnná technická zpráva*, Prag: 2010., str. 3.

nalazi novo jednokrako stubište koje spaja prizemlje i prvi kat.²²⁰ Na katu se nalazi coworking centar – radi se o prostoru s nekoliko radnih boksova sa zonom za opuštanje, koji se može prenamijeniti u konferencijsku dvoranu kapaciteta do 70 sudionika, pa čak i u sportsku dvoranu.²²¹

Slika 57. Kavana s elementima od stakloplastike unutar spremišta za kočije

²²⁰ Eliška Koryntová, »Rekonstrukce zámecké kočárovny«, u: *Litomyšlský architektonický manual*. Mrežno izdanje. <https://lam.litomysl.cz/objekt/01-134-rekonstrukce-zamecke-kocarovny> (pregledano 21.12.2021.).

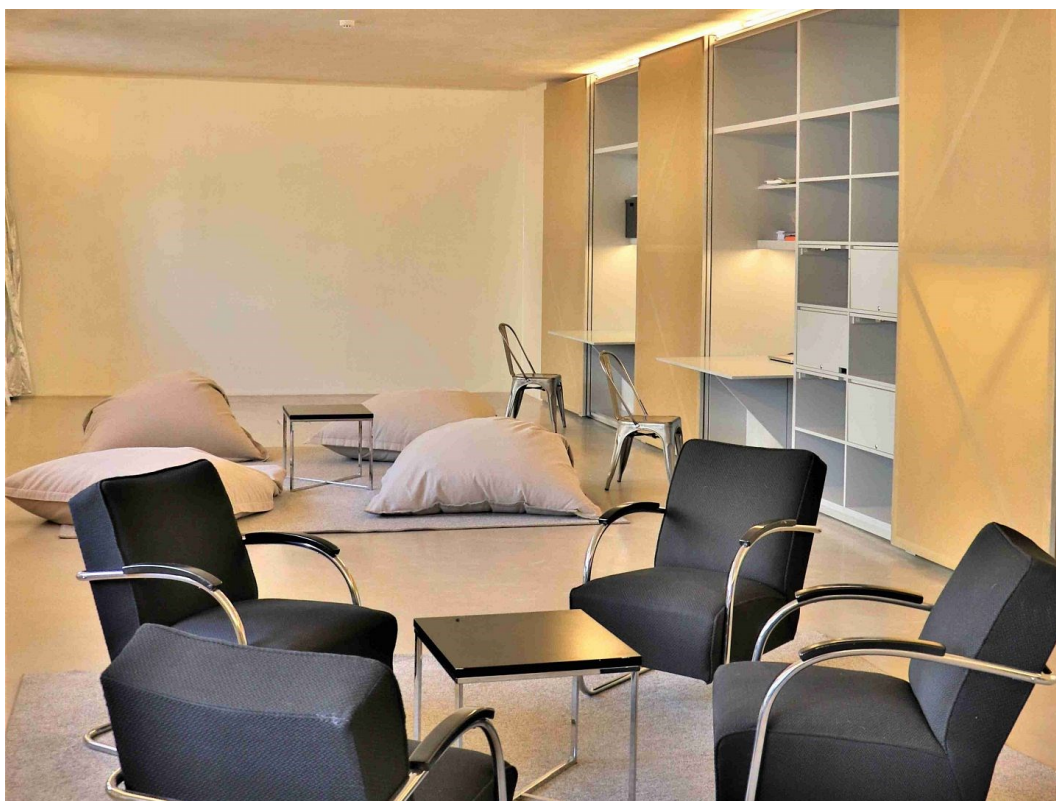
²²¹ Coworking Kočárovna, <https://www.zamecke-navrsi.cz/cs/m-11-coworking-kocarovna> (pregledano 21.12.2021.).

Slika 58. Kvadratna konstrukcija od stakloplastike u kojoj se nalazi jednokrako stubište

Slika 59. Coworking centar

Slika 60. Coworking centar

ZAKLJUČAK

Cilj ovog rada bio je, prije svega, približavanje zanimljivih rješenja konzervatorskih i restauratorskih radova današnjice, koji se na jednom mjestu mogu usporediti sa zahvatima iz ranijih razdoblja, kao i sa samom poviješću gradnje i razvoja kompleksa dvorca u Litomyšlu. Postoje brojni radovi koji se bave konzervatorskim i restauratorskim radovima na sgrafitu dvorca i pivovare (koji su ujedno konzultirani tijekom izrade ovog diplomskog rada), no ne postoji mnogo radova u kojima su objedinjeni svi zahvati u sklopu projekta *Revitalizace*²²², a koliko nam je poznato ne postoje radovi u kojima su svi konzervatorski i restauratorski radovi obrađeni na jednome mjestu.

Kroz bogatu povijest zahvata na dvorcu i pripadajućim mu gospodarskim objektima može se dobiti i uvid u različita stajališta i pristupe očuvanju spomenika. Osim linearnog povijesnog sagledavanja konzervatorskih i restauratorskih radova možemo usporediti i različite pristupe koji su se odvijali istovremeno.

Zanimljivo je stoga promotriti pristup očuvanju povijesnih slojeva, gdje se kroz povijest restauriranja sgrafita uglavnom inzistiralo na očuvanju originalnog renesansnog sloja te su se žrtvovali kasniji slojevi, a i materijali i tehnike koji su se upotrebljavali često nisu bili reverzibilni. Poznato nam je da su se rekonstrukcije sgrafita sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća radile i na dijelovima koji nisu očuvani, gdje je vidljiv umjetnički izričaj restauratora. Stoga je zanimljiv stav današnjih restauratora, koji na taj sgrafito gledaju kao na zasebno umjetničko djelo vrijedno očuvanja.

I u projektu *Revitalizace* vidljivi su različiti pristupi – Josef Pleskot izlaže čak i načela rekonstrukcije dvorske pivovare, koja su u skladu s Atenskom i Venecijanskom poveljom. To se pak može usporediti s rješenjem arhitektonskog ureda HŠH, koji ujednačava pročelje spremišta za kočije kako bi uskladio njegov izgled s ostalim građevinama u vanjskom dvorištu dvorca, zanemarujući kasnije faze razvoja građevine. S druge strane, isti arhitektonski ured u zatvorenoj jahaonici nije htio zadirati u konstrukciju građevine, već se projektirao novi, pomični objekt u interijeru.

²²² Zasad nam je poznat samo diplomski rad Kateřine Tobiškové pod nazivom *Současná architektura v historickém prostředí a „spor památkářů s architekty“* (prijevod: *Suvremena architektura u povijesnoj sredini i „spor konzervatora s arhitektima“*), u kojemu je projekt *Revitalizace* obrađen kao jedan od suvremenih arhitektonskih primjera u povijesnoj sredini

Prema akademiku Šćitarociju, s gledišta urbanizma nasljeđa kulturno nasljeđe mora biti aktivno, odnosno treba biti aktivan subjekt u suvremenom razvoju lokalne zajednice.²²³ Na sličan način i Petr Volf sažima stajališta gradske arhitektice Zdeňke Vydrove i bivšeg gradonačelnika Litomyšla, Miroslava Brýdla, kada piše sljedeće: „[...] da bi spomenici mogli preživjeti, ne treba ih samo obnavljati – trebaju dobiti i smisleni sadržaj te se trebaju integrirati u lokalni kontekst, a da se ne narušava njihova bit.“²²⁴ Možemo onda postaviti i pitanje jesu li zahvati na kompleksu dvorca u Litomyšlu bili uspješni, budući da je i lokalna zajednica često iskazivala nezadovoljstvo određenim rješenjima u sklopu projekta *Revitalizace*, ponajviše vezanih za upotrebu stakloplastike, za koju smatraju da narušava izgled povijesnog spomenika (osim što je iznimno zamjetljiva u povijesnom okruženju, atmosferiliji i biološki rast vrlo brzo mijenjaju njezin izgled). Stoga smatram da ovaj projekt otvara i važna pitanja stava struke, ali i javnosti prema konzervatorskim i restauratorskim radovima na kulturnim dobrima. Slažem se s akademikom Šćitarocijem da se kulturno nasljeđe treba prilagoditi suvremenom razvoju lokalne zajednice, ali također smatram da bi sami postupci i materijali upotrijebljeni za prilagodbu trebali biti održivi, što prilikom upotrebe stakloplastike u eksterijeru nije slučaj. Unatoč tome, svakako možemo zaključiti da su rješenja u sklopu projekta iznimno zanimljiva, a određena i vrlo uspješna, budući da su, zahvaljujući brojnim novim sadržajima, vratila život u dvorski kompleks, što rezultira i povećanjem posjećenosti, a time i ustrajanja na zaštiti kulturne baštine. Osobno se nadam i novim rješenjima vezanima uz održavanje kulturnih manifestacija poput *Smetaninog Litomyšla* i izložbe oldtimera koja bi pospješila zaštitu kulturnih dobara.

²²³ Mladen Obad Šćitaroci, »Modeli revitalizacije i unaprjeđenja kulturnog nasljeđa u kontekstu istraživačkog projekta Urbanizam nasljeđa«, u: *Modeli revitalizacije i unaprjeđenja kulturnog nasljeđa: zbornik radova znanstvenog kolokvija* (Zagreb, Knjižnica HAZU, 24. svibnja 2017.), ur. Mladen Obad Šćitaroci, Zagreb: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2017., str. 13

²²⁴ Petr Volf, Litomyšl. *Renesančni město moderní architektury*, Litomyšl: Město Litomyšl 2014., s. 33, prev. M. Karačić

POPIS IZVORA I LITERATURE

POPIS KRATICA:

CZ-UP-FR: Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování

CZ-ÚOP-NPÚP: Územní odborné pracoviště Národního památkového ústavu v Pardubicích

CZ-MÚ-L: Městský úřad v Litomyšli

POPIS ARHIVSKIH IZVORA:

Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování

1. *Revitalizace zámeckého návrší v Litomyšli: kronika projektu*, Litomyšl: 2015.
2. Jan Vojtěchovský, *Dokumentace restauratorského průzkumu a zásahu – Restaurování sgrafitové výzdoby jihovýchodní fasády vstupní věže zámeckého pivovaru v Litomyšli*, Litomyšl: Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování, 2015.
3. Jan Vojtěchovský, *Dokumentace restaurování sgrafitové výzdoby jihozápadní fasády vstupní věže zámeckého pivovaru v Litomyšli*, Litomyšl: Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování, 2014.
4. Jan Vojtěchovský, *Restaurátorská dokumentace: Průzkum a zajištění figurální sgrafitové výzdoby jihovýchodní fasády 2. nádvoří zámku v Litomyšli*, Litomyšl: Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování, 2012.

Územní odborné pracoviště Národního památkového ústavu v Pardubicích:

5. Miloš Buroň, Jan Falta, Jirí Slavík, *Jízdná a kočárovna v zámeckém areálu – zkrácený stavebně historický průzkum*, Josefov: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Josefově, 2008.
6. Dobroslav Líbal, Jan Muk, Josef Lohr, *Původní zpráva k architektonickému a historicko-urbanistickému rozboru historického jádra*, Prag: SÚRPMO Praha, 1959.
7. Dobroslav Líbal, Aleš Vošahlík, Pavel Jerie, *Zámek Litomyšl: Kulturní statek České republiky navrhovaný k zařazení do Seznamu světového kulturního dědictví*, Prag, 1998.
8. Milan Skřivánek, *Koncepce obnovy a údržby historického jádra Litomyšle na léta 1982. – 1990.*, Litomyšl: Městský národní výbor v Litomyšli – Komise pro obnovu a regeneraci historického jádra Litomyšle, 1982.

9. Jiří Slavík, *Litomyšl. Zámecký pivovar čp. 133, aktualizace stavebně-historického průzkumu*, Pardubice: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Pardubicích, 2003.
10. Milada Vilímková, Mojmír Horyna, *Litomyšl – zámecký pivovar: Stavebně-historický průzkum*, Prag: SÚRPMO Praha, 1980.
11. Milada Vilímková, Mojmír Horyna, *Litomyšl – zámecká konírna: Stavebně-historický průzkum*, Prag: SÚRPMO Praha, 1984.
12. Milada Vilímková, Mojmír Horyna, *Zámek Litomyšl: stavebně historický průzkum. první svezak*, Prag: SÚRPMO Praha, 1982.
13. Milada Vilímková, Mojmír Horyna, *Zámek Litomyšl: stavebně historický průzkum. druhý svezak*, Prag: SÚRPMO Praha, 1982.
14. Archiv ÚOP NPÚ v Pardubicích, *Národní kulturní památka zámek v Litomyšli: Zámecké návrší v Litomyšli – stan na pozemku parc. č. 3, k. ú. Záhrad', č. j. 1687 (odluka Okružnog ureda Pardubičkog kraja – odjel obrazovanja, kulture i sporta, odsjek kulture i zaštite spomenika)*
15. *Litomyšl: moderní historické město. Přihláška do soutěže o cenu za nejlepší přípravu a realizaci programu regenerace MPR a MPZ za rok 2014*, Litomyšl 2015.

Městský úřad v Litomyšli

16. AP Ateliér, *Zámecké návrší v Litomyšli, Část Pivovar „B“, Průvodní zpráva*, Prag: 2010.
17. Jan Kolář, Radka Šimková, »Vyhodnocení současného stavu konstrukcí«, u: HŠH Architekti, *Zámecké návrší v Litomyšli. Zelená zóna park. Souhrnná technická zpráva k projektu parku*, 2010.
18. HŠH architekti, *Zámecké návrší v Litomyšli, Kočárovna, Souhrnná technická zpráva*, Prag: 2010.
19. HŠH architekti, *Zámecké návrší v Litomyšli, Konírna, Souhrnná technická zpráva*, Prag: 2010.
20. HŠH architekti, *Zámecké návrší v Litomyšli, Jízdarna, Souhrnná technická zpráva*, Prag: 2008.
21. HŠH architekti, *Zámecké návrší v Litomyšli, Jízdarna, Doplněk 2.*, Prag: 2009.
22. HŠH architekti, *Revitalizace zámeckého návrší v Litomyšli. Zelená sekce park*, Prag: 2007.
23. HŠH architekti, *Revitalizace zámeckého návrší v Litomyšli. Šedá sekce kočárovna + stáj*, Prag: 2007.

24. Jiří Slavík, *Litomyšl. Zámecký pivovar čp. 133, aktualizace stavebně-historického průzkumu 2 (východní část)*, Josefov: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Josefově, 2008.

INTERNETSKI IZVORI:

1. Eliška Koryntová, »Rekonstrukce zámeckého pivovaru«, u: *Litomyšlský architektonický manual*. Mrežno izdanje. <https://lam.litomysl.cz/objekt/01-133a-rekonstrukce-zameckeheo-pivovaru>
2. Eliška Koryntová, »Rekonstrukce zámecké kočárovny«, u: *Litomyšlský architektonický manual*. Mrežno izdanje. <https://lam.litomysl.cz/objekt/01-134-rekonstrukce-zamecke-kocarovny>
3. Eliška Koryntová, »Rekonstrukce podzámeckého parku«, u: *Litomyšlský architektonický manual*. Mrežno izdanje. <https://lam.litomysl.cz/objekt/01-vp12-revitalizace-podzameckeheo-parku>
4. Eliška Koryntová, »Revitalizace zámecké jízdárny«, u: *Litomyšlský architektonický manual*. Mrežno izdanje. <https://lam.litomysl.cz/objekt/01-133b-revitalizace-zamecke-jizdarny>
5. *Coworking Kočárovna*, <https://www.zamecke-navrsi.cz/cs/m-11-coworking-kocarovna>
6. *Park*, Národní památkový ústav – památkový katalog, <https://pamatkovykatalog.cz/park-15293729>
7. *Zámecký pivovar (SROP)*, Litomyšl, https://www.litomysl.cz/moderni_architektura/zamecky_pivovar_srop

LITERATURA:

1. Jiří Bláha, *Zámecké divadlo v Litomyšli*, Nymburk : Vega-L, 2010.
2. Vendula Ferdorčáková-Topková »Návrh na restaurování severní stěny zámku v Litomyšli«, u: *Sgrafito 16.–20. století, výzkum a restaurování*, (ur.) Vladislava Říhová et al., Pardubice: Fakulta restaurování, Univerzita Pardubice, 2009., str. 191–198.
3. Petr Gläser, »Příspěvek k poznání metody fluátování kameno sochařských děl – odkaz historických technologií«, u: *Restaurování a ochrana uměleckých děl X*, Kutná Hora: Artefakt, sdružení pro ochranu památek, 2007., str. 10-11.

4. Jiří Kroupa et al., *Litomyšl: Zámecké návrší*, Prag: Foibos Books, 2017.
5. Petra Lesniaková, »Vstupní přírodovědný průzkum sgrafitové výzdoby fasád zámku v Litomyšli«, u: Pavel Waisser et al., *Sgrafita zámku v Litomyšli*, Pardubice: Národní památkový ústav, 2011., str. 76–89.
6. Petra Lesniaková, Eliška Racková, Jan Vojtěchovský, Pavel Waisser »Sgrafita zámku v Litomyšli – příběhy fasád: systematická dokumentace, průzkum a monitoring sgrafitových fasád zámku v Litomyšli«, u: *Interdisciplinarita v péči o kulturní dědictví : sborník z konference*, Pardubice : Univerzita Pardubice, 2013., str. 221–240.
7. Eliška Racková, »Monitoring památky světového dědictví«, u: *Sgrafita zámku v Litomyšli*, (ur.) Pavel Waisser et al., Pardubice: Národní památkový ústav, 2011., str. 96, 97
8. Alexandr Skalický (ed.), »Rekonstrukce zámeckého pivovaru v Litomyšli«, u: *Česká architektura. / Czech architecture. Ročenka 2005–2006*, Prag: Prostor - architektura, interiér, design, 2007., str 30–33
9. Milan Skřivánek, *Litomyšl 1259-2009: město kultury a vzdělávání*, Litomyšl: Město Litomyšl, 2016. [drugo izmijenjeno izdanje; prvo izdanje 2009.]
10. František Stehlík, *Zámek Litomyšl: kompoziční studie*, Prag: Nakladatelství československých výtvarných umělců, 1957.
11. Mladen Obad Šćitaroci, »Modeli revitalizacije i unaprjeđenja kulturnog nasljeđa u kontekstu istraživačkog projekta *Urbanizam nasljeđa*«, u: Modeli revitalizacije i unaprjeđenja kulturnog nasljeđa: zbornik radova znanstvenog kolokvija (Zagreb, Knjižnica HAZU, 24. svibnja 2017.), ur. Mladen Obad Šćitaroci, Zagreb: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2017., str. 12–14.
12. Josef Štulc, »Obnova národní kulturní památky státního zámku v Litomyšli«, u: *Památky a příroda* 8, no. 6, Prag: Orbis, 1983., str. 334–340
13. Jan Vojtěchovský, »Vstupní restaurátorské zhodnocení stavu fasád vnějšího obvodového pláště a třetího nádvoří zámku v Litomyšli«, u: Pavel Waisser et al., *Sgrafita zámku v Litomyšli*, Pardubice: Národní památkový ústav, 2011., str. 90–95.
14. Jan Vojtěchovský, Pavel Waisser, »Restoration of the Sgraffito Decoration of Litomyšl Chateau – Past and Present«, u: *Sgraffito im Wandel / Sgraffito in Change: Materialien, Techniken, Themen und Erhaltung / Materials, Techniques, Topics and Preservation*, (ur.) Angela Weyer, Kerstin Klein, Petersberg: Michael Imhof Verlag Gmb H & Co. KG, 2019., str. 138–150.
15. Petr Volf, *Litomyšl. Renesanční město moderní architektury*, Litomyšl: Město Litomyšl 2014.

16. Pavel Vopálka, *Litomyšl: na prahu třetího tisíciletí = on the verge of the third millennium*, Litomyšl: Město Litomyšl, 2014. [druho izmijenjeno izdanje; prvo izdanje 2009.]
17. Pavel Waisser, »Psaníčková sgrafita – „dynchované a rejsované“ bosáže litomyšlského zámku«, u: Pavel Waisser et al., *Sgrafita zámku v Litomyšli*, Pardubice: Národní památkový ústav, 2011., str. 32–34.
18. Pavel Waisser, »Renesanční ikonografie sgrafitových fasád«, u: Pavel Waisser et al., *Sgrafita zámku v Litomyšli*, Pardubice: Národní památkový ústav, 2011., str. 35–54.
19. Pavel Waisser, »Restaurátorské zásahy na sgrafitových fasádách litomyšlského zámku«, u: *Pomezí Čech, Moravy a Slezska*, Litomyšl: Regionální muzeum v Litomyšli ve spolupráci se Státním oblastním archivem Zámorsk – Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, 2007., sv. 8., str. 101–124.
20. Pavel Waisser, »Rozsah zgrafitového pláště«, u: Pavel Waisser et al., *Sgrafita zámku v Litomyšli*, Pardubice: Národní památkový ústav, 2011., str. 15–18.
21. Pavel Waisser, »Symbolika „militiachristiana“ ve figurálním sgrafitu: nádvorní fasáda zámku v Litomyšli a průčelí tzv. Obecníku ve Velkém Meziříčí«, u: *Sgrafito 16.–20. století, výzkum a restaurování*, (ur.) Vladislava Říhová et al., Pardubice: Fakulta restaurování, Univerzita Pardubice, 2009., str. 173–184.
22. Pavel Waisser, »Vývoj péče o sgrafitové fasády litomyšlského zámku«, u: Pavel Waisser et al., *Sgrafita zámku v Litomyšli*, Pardubice: Národní památkový ústav, 2011., str. 21–26
23. Pavel Waisser, Vladislava Říhová »Grafické předlohy pro sgrafita litomyšlského zámku – obrazová konfrontace«, u: *Sgrafito 16.–20. století, výzkum a restaurování*, (ur.) Vladislava Říhová et al., Pardubice: Fakulta restaurování, Univerzita Pardubice, 2009., str. 199–224.
24. »Rekonstrukce zámeckého pivovaru v Litomyšli«, u: *Česká architektura. / Czech architecture. Ročenka 2005–2006*, (ur.) Alexandr Skalický, Prag: Prostor - architektura, interiér, design, 2007., str 30–33

PERIODIKA:

1. Michaela Severová, »Zámecké návrší: 5x proč?«, u: *Lilie. Zpravodaj Města Litomyšle*, Litomyšl, 5. rujna 2014., str. 3
2. »Dětský pavilon musí ze zámeckého areálu pryč«, u: *Lilie. Zpravodaj Města Litomyšle*, Litomyšl, 31. travnja 2020., str. 8

3. »Zámecký pavilon míří do Liberce, koupila ho univerzita«, u: *Lilie. Zpravodaj Města Litomyšle*, Litomyšl, 4. svibnja 2021., str. 1, 10.
4. Petr Weiss, »Vrácení laminátový chlavičeku zámku«, u: *Lilie. Zpravodaj Města Litomyšle*, Litomyšl, 2. rujna 2021., str. 3

POPIS SLIKOVNIH PRILOGA

Slika 1. Zračna snimka kompleksa dvorca u Litomyšlu (https://www.npu.cz/cs/pamatkova-pece/pamatkovy-fond/pamatky-s-mezinarodnim-statusem/litomysl , pregledano 20.11.2021.)	1
Slika 2. Tlocrt kompleksa dvorca u Litomyšlu (Městský úřad v Litomyšli, projekt <i>Revitalizace zámeckého návrší</i> , prezentace modrá-žlutá, legendu dodala autorica).....	3
Slika 3. Prikaz dvorca, drvorez, 16. / 17. stoljeće (Jan Vojtěchovský, Pavel Waisser, »Restoration of the Sgraffito«, 2019.).....	7
Slika 4. Dvorsko kazalište, pozornica (https://www.zamek-litomysl.cz/cs/fotogalerie , pregledano 20.11.2021.).....	11
Slika 5. Dvorsko kazalište, gledalište (https://www.zamek-litomysl.cz/cs/fotogalerie , pregledano 20.11.2021.).....	12
Slika 6. Tlocrt prizemlja (http://hrady.dejiny.cz/litomysl/zamek/016.htm , pregledano 20.11.2021.).....	14
Slika 7. Tlocrt prvog kata (http://hrady.dejiny.cz/litomysl/zamek/001.htm , pregledano 20.11.2021.).....	14
Slika 8. Soba za biljar (fotografija autorice, 2020.).....	15
Slika 9. Velika blagovaonica (fotografija autorice, 2020.)	15
Slika 10. Predsoblje s portretima kladrubskih konja (fotografija autorice, 2020.).....	16
Slika 11. Izložba skulptura Olbrama Zoubeka u podrumu dvorca (https://www.zameck-navrsi.cz/cs/m-74-zamecke-sklepeni , pregledano 16.09.2022.)	16
Slika 12. Festival <i>Smetanin Litomyšl</i> (https://www.classicpraha.cz/aktualne/kulturni-servis/smetanova-litomysl-zahajila-predprodej-vstupenek/ , pregledano 16.09.2022.).....	17
Slika 13. Zapadno pročelje dvorca (https://www.litomysl.cz/ , pregledano 26.11.2021.)	18
Slika 14. Južno pročelje dvorca (https://www.visitlitomysl.cz/cz/zamecke-navrsi-v-litomysli/23/ , pregledano 26.11.2021.)	19
Slika 15. Sjeverno pročelje dvorca (https://lam.litomysl.cz/objekt/01-vp12-revitalizace-podzameckeho-parku , pregledano 26.11.2021.)	20
Slika 16. Južno i istočno pročelje dvorca (https://www.theatre-architecture.eu/cs/db/?filter%5Bcity%5D=Litomy%C5%A1&theatreId=65 , pregledano 26.11.2021.).....	21
Slika 17. Sjeveroistočni toranj (fotografija autorice, 2020.)	21

Slika 18. Sgrafito većeg unutarjeg dvorišta (https://www.wikiwand.com/de/Schloss_Litomy%C5%A1 , pregledano 27.11.2021.).....	22
Slika 19. Dimnjak br. 21 (https://g.denik.cz/39/6c/zamek-litomysl-unesco-mezinarodni-den-pamatek-a-sidel-10.jpg , pregledano 30.11.2021.).....	23
Slika 20. Sgrafito rustika s potpisom Šimona Vlaha (http://nemcsakpraga.blogspot.com/2013/08/sgraffito-csodalatos-homlokzat.html , pregledano 30.11.2021.).....	25
Slika 21. Sgrafito na zabatima (https://lam.litomysl.cz/objekt/01-93-restaurovani-sgrafitoveho-plaste-zamku , pregledano 30.11.2021.)	26
Slika 22. Samson ubija Filistejce magarećom čeljusti (Jan Vojtěchovský, Restaurátorská dokumentace, 2012.)	27
Slika 23. Samsonova ženidba (Jan Vojtěchovský, Restaurátorská dokumentace, 2012.)	29
Slika 24. Philips Galle, drvorez prema predlošku Maertena van Heemskercka (http://www.spaightwoodgalleries.com/Pages/Bible_Samson.html , pregledano 01.12.2021.)	30
Slika 25. Urezane godine restauratorskih radova (Jan Vojtěchovský, Restaurátorská dokumentace, 2012.)	31
Slika 26. Originalna renesansna sgrafito rustika (Jan Vojtěchovský, Pavel Waisser, »Restoration of the Sgraffito«, 2019.).....	34
Slika 27. Sgrafito rustika iz 1970-ih i 1980-ih godina 20. stoljeća (Jan Vojtěchovský, Pavel Waisser, »Restoration of the Sgraffito«, 2019.).....	34
Slika 28. Nosači holkela s lunetama i susvodnicama izrađeni u sklopu radova sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća (https://lam.litomysl.cz/objekt/01-93-restaurovani-sgrafitoveho-plaste-zamku , pregledano 03.12.2021.)	35
Slika 29. Proces izrade novih holkela s lunetama i susvodnicama (https://lam.litomysl.cz/objekt/01-93-restaurovani-sgrafitoveho-plaste-zamku , pregledano 03.12.2021.).....	36
Slika 30. Ptičji izmet (Jan Vojtěchovský, Restaurátorská dokumentace, 2012.)	40
Slika 31. Cvjetanje soli (Jan Vojtěchovský, Dokumentace restauratorského průzkumu a zásahu, 2015.).....	41
Slika 32. Zeleno obojenje od oksidacije metala (Jan Vojtěchovský, Dokumentace restauratorského průzkumu a zásahu, 2015.)	41
Slika 33. Mehaničko oštećenje (Jan Vojtěchovský, Dokumentace restauratorského průzkumu a zásahu, 2015.).....	42

Slika 34. Restauriranje niše s prikazom lava (Jan Vojtěchovský, Dokumentace restauratorského průzkumu a zásahu, 2015.).....	45
Slika 35. Jugozapadno pročelje ulaznog tornja pivovare (Jan Vojtěchovský, Dokumentace restaurování sgrafitové výzdoby, 2014.).....	45
Slika 36. Jugoistočno pročelje ulaznog tornja pivovare (Jan Vojtěchovský, Dokumentace restauratorského průzkumu a zásahu, 2015.).....	46
Slika 37. Pivovara (https://lam.litomysl.cz/objekt/01-133a-rekonstrukce-zameckeho-pivovaru , pregledano 15.12.2021.).....	47
Slika 38. Presjek pivovare (https://lam.litomysl.cz/objekt/01-133a-rekonstrukce-zameckeho-pivovaru , pregledano 15.12.2021.).....	50
Slika 39. Pogled na pivovaru s jugozapada (https://www.archiweb.cz/b/rekonstrukce-zameckeho-pivovaru-v-litomysli , pregledano 15.12.2021.).....	50
Slika 40. Hostelski smještaj (https://www.archiweb.cz/b/rekonstrukce-zameckeho-pivovaru-v-litomysli , pregledano 15.12.2021.).....	51
Slika 41. Dvorište pivovare (https://lam.litomysl.cz/objekt/01-133a-rekonstrukce-zameckeho-pivovaru , pregledano 15.12.2021.).....	52
Slika 42. Interijer prizemlja pivovare (https://www.archiweb.cz/b/rekonstrukce-zameckeho-pivovaru-v-litomysli , pregledano 15.12.2021.).....	52
Slika 43. „Gornji dio“ vanjskog dvorišta (https://www.visitlitomysl.cz/cz/zamecke-navrsi-v-litomysli/23/ , pregledano 20.12.2021.).....	53
Slika 44. Dječji paviljon (https://www.sepka-architekti.cz/index.php?lang=cs&page=project&name=upravy-zameckeho-navrsi-litomysl , pregledano 20.12.2021.).....	54
Slika 45. „Prirodno kazalište“ uklonjeno u sklopu projekta <i>Revitalizace</i> (https://lam.litomysl.cz/objekt/01-vp12-revitalizace-podzameckeho-parku , pregledano 17.12.2021.).....	55
Slika 46. Korito potoka izrađeno od stakloplastike (https://www.idnes.cz/pardubice/zpravy/lavicky-litomysl-zamek-pamatkari.A210429_101419_pardubice-zpravy_lati , pregledano 17.12.2021.).....	56
Slika 47. Klupa od stakloplastike (https://www.sepka-architekti.cz/index.php?lang=cs&page=project&name=upravy-zameckeho-navrsi-litomysl , pregledano 17.12.2021.).....	57
Slika 48. Volijera za paunove (https://lam.litomysl.cz/objekt/01-vp12-revitalizace-podzameckeho-parku , pregledano 17.12.2021.).....	57

Slika 49. Zatvorena jahaonica (https://lam.litomysl.cz/objekt/01-133b-revitalizace-zamecke-jizdarny , pregledano 20.12.2021.).....	59
Slika 50. Unutrašnjost jahaonice, pogled na gledalište i pomičnu pozornicu (https://lam.litomysl.cz/objekt/01-133b-revitalizace-zamecke-jizdarny , pregledano 20.12.2021.).....	60
Slika 51. Pomični praktikabli (https://lam.litomysl.cz/objekt/01-133b-revitalizace-zamecke-jizdarny , pregledano 20.12.2021.).....	60
Slika 52. Pomična pozornica (https://lam.litomysl.cz/objekt/01-133b-revitalizace-zamecke-jizdarny , pregledano 20.12.2021.).....	61
Slika 53. 3D vizualizacija interijera jahaonice (https://lam.litomysl.cz/objekt/01-133b-revitalizace-zamecke-jizdarny , pregledano 20.12.2021.).....	61
Slika 54. Konjušnica (https://www.hochtief.cz/nase-projekty/referencni-projekty/obcanske-administrativni/litomysl-revitalizace-zameckeho-navrsi , pregledano 22.12.2021.).....	62
Slika 55. Spremište za kočije prije projekta <i>Revitalizace</i> (https://lam.litomysl.cz/objekt/01-134-rekonstrukce-zamecke-kocarovny , pregledano 21.12.2021.).....	63
Slika 56. Spremište za kočije nakon projekta <i>Revitalizace</i> (https://lam.litomysl.cz/objekt/01-134-rekonstrukce-zamecke-kocarovny , pregledano 21.12.2021.).....	64
Slika 57. Kavana s elementima od stakloplastike unutar spremišta za kočije (https://lam.litomysl.cz/objekt/01-134-rekonstrukce-zamecke-kocarovny , pregledano 21.12.2021.).....	65
Slika 58. Kvadratna konstrukcija od stakloplastike u kojoj se nalazi jednokrako stubište (https://lam.litomysl.cz/objekt/01-134-rekonstrukce-zamecke-kocarovny , pregledano 21.12.2021.).....	66
Slika 59. Coworking centar (https://www.zamecke-navrsi.cz/cs/m-77-coworking-kocarovna , pregledano 21.12.2021.).....	66
Slika 60. Coworking centar (https://www.zamecke-navrsi.cz/cs/m-77-coworking-kocarovna , pregledano 21.12.2021.).....	67

SUMMARY

This thesis explores the history of construction, conservation and restoration of the castle in Litomyšl and its outbuildings. It's emphasized on restoration works on sgraffiti, especially the large-scale renovation of sgraffiti in the 1970s and 1980s, and on a project called *Revitalizace zámeckého návrší*. The paper opens with a description of the history of Litomyšl and its castle as one of the most important monuments – from the Middle Ages through the reign of nobility until today. The castle, along with its outbuildings, was included in the UNESCO World Heritage List in 1996, which contributed to its preservation and development as an active subject in the life of the town. Thesis also presents the topic of sgraffito on the facades of castle and castle brewery – the scope, themes and templates are briefly described. Special emphasis is placed on the conservation and restoration works on sgraffito, especially on the most extensive intervention dated in the 1970s and 1980s. The scope of conservation works also involves techniques, materials and damage through the development of sgraffiti. The project entitled *Revitalizace zámeckého návrší* is an extremely interesting example of the revitalisation of the historical monument. This thesis describes the construction, development and interventions on outbuildings and open spaces on the castle hill, which are part of the complex under the protection of UNESCO (brewery, the upper part of the outer courtyard, the park below the chateau, the closed riding school, the stable and the carriage house). Our goal is to present different approaches that we can see in the example of conservation of one cultural monument.

Key words: *architecture, conservation, Litomyšl, restoration, revitalisation, sgraffito*